

TÜRKİYE'DE ROMANLAR: **AYRIMCILIK, DIŞLANMA** **DERİN YOKSULLUK** **VE YOKSUNLUK**

TÜRKİYE'DE ROMANLAR: AYRIMCILIK, DIŞLANMA DERİN YOKSULLUK VE YOKSUNLUK

Bu rapor Beril Eski tarafından hazırlanmıştır.
Raporun içeriğine Dr. Bernard Rorke ve Sinan Gökçen katkı sağlamıştır.

© 2022 Civil Rights Defenders

İÇİNDEKİLER

HİLAL KÜEY'İN ANISINA	4
1. ÖZET	6
2. GİRİŞ VE METODOLOJİ	9
3. DEMOGRAFİ	10
4. AYRIMCILIK	13
4.1. Hukuki Çerçeve	13
4.2. Günlük Hayatta Ayrımcılık	14
5. BARINMA HAKKINA ERİŞİM	16
5.1. Sulukule'nin Yıkılması ve Kentsel Dönüşümü: Roman Kültürünün Yok Edilmesi	17
5.2. Linç ve Zorla Yerinden Edilmeler	20
6. EĞİTİME ERİŞİM	23
6.1. Okullarda Ayrımcılık	24
6.2. Erken Evlilikler	25
6.3. SIROMA Projesi: Başarı mı Başarısızlık mı?	26
6.4. Ekonomik Kriz ve Pandemi	27
7. İŞ OLANAKLARINA ERİŞİM VE SAĞLIK	30
7.1. Pandemi Sırasında İstihdam	31
7.2. İstihdamda Ayrımcılık	33
7.3. Yeşil Kart Sistemi	34
8. ROMANLARIN ÖRGÜTLENMESİ	36
8.1. Roman Açılım Süreci: Bir Deklarasyondan Daha Fazlası mıydı?	39
9. GÜVENLİK GÜÇLERİYLE İLİŞKİLER	41
10. YASAL HAKLARA ERİŞİM	43
11. SONUÇ	44
12. TAVSİYELER	45
12.1. Ayrımcılığa karşı tavsiyeler	45
12.2. Barınma hakkına erişim için tavsiyeler	45
12.3. Eğitime erişim için tavsiyeler	46
12.4. İstihdama erişim ve sağlıkla ilgili tavsiyeler	46
12.5. Sivil toplum ve politikacılara tavsiyeler	47
12.6. Güvenlik güçleri ve polis için tavsiyeler	47
12.7. Yasal haklara erişim için tavsiyeler	47
13. KAYNAKÇA	48

HİLAL KÜEY'İN ANISINA “ROMANLARIN AVUKATI” HİLAL KÜEY

“Romaların avukatı” Hilal Küey’i 27 Temmuz 2021’de kaybettik.

Başta Sulukule olmak üzere, Romanların yaşadığı hak ihlallerine ilişkin çeşitli davalarda Romanların avukatlığını üstlenen Küey gönüllü olarak, son yılların en önemli hak, çevre ve kültürel miras alanındaki zorlu hukuk mücadelelerini veren, bu alanda ülkenin en değerli hak savunucusu ve avukatlarından biriydi.

Hilal Küey, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun’un ilk uygulaması olan Sulukule Kentsel Dönüşüm projesinde Sulukule Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği’nin avukatlığını üstlenerek projenin iptali için hukuki süreci başlattı. Proje çerçevesinde Fatih Belediyesi ile anlaşma yapmayı kabul etmeyen Asım Hallaç, Şükrü Pündük ve Gülsüm Bitirmiş’in avukatlıklarını yaptı.

Küey, 2007’den yaşamının son günlerine kadar defalarca açtığı davalarla Sulukule Kentsel Dönüşüm Projesi’ni iki kez iptal ettirdi. Son dönemde davayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne taşıdı ve Kültür Bakanlığı’nı da yıkımın sorumlusu olarak dava etti. Ne var ki, sürecin başında yürütmeyi durdurma kararı verilmemesi nedeniyle mahalle yıkıldı ve yeni evler yapıldı. Süreci, “Davayı kaybetmedik ama mahalleyi kaybettik” diye özetlemişti.

Hilal Küey, 2008 yılında, “Kürt ve Çingene nüfusu artışı durdurulsun” kampanyası başlatan Türkçü Toplumcu Budun Derneği’ne açılan davada da Romanların hakkını savundu. Bunun yanı sıra Manisa’nın Selendi ilçesinde 2010 yılında linçe uğrayan Romanların davasını da üstlendi, ancak sağlık durumu nedeniyle bu davayı sürdüremedi. Küey davaya devam edemese de, davanın şekillenmesine önemli katkılarda bulundu.

Hilal Küey’in Romanlar için kazandığı bir başka zafer ise, İstanbul Ataşehir’de yasadışı bir şekilde evi yıkılan Roman Yüksel Dum’um 12 yıllık davasıydı.

Allianoi Antik Kenti’nin Yortanlı sulama barajı altında kalmasını öngören projeye karşı kurulan Allianoi Girişim Grubu’na, gerek İzmir Barosu temsilcisi, gerekse kişisel olarak hukuki destek veren Küey, aynı zamanda bir dönem grubun sözcülüğünü de yaptı. “Allianoi aslında bir hukuk sorunudur. Kültürel mirasın gelecek kuşaklara aktarımı, bir kültür sorunu olduğu kadar bir hukuk sorunudur, çünkü o değerleri görmek, tanımak, korumak gelecek kuşakların hakkıdır. Hak dediğin noktada baro müdahildir” sözleriyle, kültür mirası ve hukuk ilişkisini açıklamıştı. Yıllarca süren Allianoi davası sırasında barajın yapılması ve kültür mirasının sular altında kalması engellenemedi, ancak alanda çalışan arkeoloji ekibi ve sivil toplumun ortak mücadelesinin önemli bir örneği olarak toplumsal belleğe yerleşti.

Küey aynı zamanda Tarlabası davasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nde bazı dosyaları takip etti.

Bunların yanı sıra, Hilal Küey Irak Dünya Mahkemesi’nin (WTI) baş mimarlarından, uluslararası iddianameyi hazırlayan üç hukukçudan biriydi. Mahkemeye verdiği katkılar onun yılmaz bir barış yanlısı olduğunu ortaya koyuyordu.

Meslek hayatı boyunca çok sayıda toplantıya konuşmacı olarak katılan Hilal Küey, Romanların maruz kaldığı ayrımcılığı ve hak ihlallerini dile getirdi, hukuki mücadele için yol gösterdi, çok sayıda Romana gönüllü danışmanlık yaptı.

İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olan Hilal Küey, 1980 yılında İzmir’de avukatlığa başladı. Bir dönem Tekel firmasında avukatlık yaptıktan sonra eşi Latif Küey’le kendi avukatlık bürolarını açarak serbest avukatlığa devam etti.

1998-2000 döneminde İzmir Barosu’nda ilk kadın Genel Sekreter olarak görev alan Hilal Küey, Staj Eğitim Merkezi’nin kurulmasına da önayak oldu.

Romanlar ve insan hakları savunucuları Hilal Küey’i ve verdiği mücadeleyi asla unutmayacak.

Derya Nüket Özer

1. ÖZET

2010 yılında Türkiye hükûmeti, Roman toplumsal hareketinin hemen ardından ve talihsiz Avrupa Birliği katılım sürecinin bir parçası olarak, Roman Demokratik Açılım Süreci'ni başlattı. Dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından, İstanbul'da dev bir stadyumdaki mitingle başlatılan süreç ve etkinlik, pek çok insan tarafından Türkiye'deki Romanlar için tarihi bir dönüm noktası olarak nitelendirildi. Başbakan, akılda kalmış "Eğer bir özür varsa, Türkiye'deki Romanlar bunu hak ediyor. Devlet adına onlardan özür diliyorum" cümlesini kurdu. Tanınma açısından, Polis Tüzüğü'nde Romanların "suç işlemeye meyilli" bir grup olarak ayrımcı tasviri ve güvenlik riski olarak sınıflandırılması kaldırıldı.

2000'lerdeki bu sivil hareketlilik ve onu takip eden 'Açılım'dan önce, Türkiye'de Romanlar, "devletle zayıf bağları, onları temsil edecek sivil örgütlerin eksikliği ve siyasi kurumlarda yer almamaları nedeniyle geniş çapta görünmez durumdaydı."¹ Bu durumu, artan görünürlük, Romanlara karşı ayrımcılıkla ilgili farkındalık; Roman kâr amacı gütmeyen organizasyonların yaygınlaşması ve katılım rüzgârı ile birlikte; sağlık, eğitim, barınma ve istihdamı öneleyen politikalarda kapsayıcılık ihtiyacına karşı toplumsal kabul takip etti. Rapor, bu tanınmanın Romanlar için sahada ilerlemeye evrilmemesinin sebeplerini inceliyor.

Rapor, tahmini nüfusu bir buçuk ila iki milyon arasında olan, Türkiye'nin en dezavantajlı nüfuslarından birini oluşturanların durumunun kapsamlı bir değerlendirmesini sunuyor. Rapor, Romanların karşı karşıya olduğu, derin kökleri olan dışlanım, ayrımcılık ve yoksulluğu inceliyor ve Roman Açılımı'ndan bu yana yaşanan siyasi türbülanslı yıllarda devlet politikalarının Romanlar üzerindeki etkisini analiz ediyor.

Özellikle 2016 yılından bu yana Türkiye'de siyaset; derin kutuplaşma, eleştirenler ve muhaliflere yönelik geniş kapsamlı baskı; yetkinin benzeri görülmemiş bir şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın elinde toplanmasına bağlı olarak kuvvetler ayrılığının kaldırılması; derin bir ekonomik krizle nitelendiriliyor. Bu faktörlerin birleşiminin Roman Açılımı'nı teşvik eden politikalar için uyumlu olmadığı kanıtlanırken Freedom House'un Türkiye'yi 'özgür değil'² olarak nitelendirmesine neden oldu.

Aktif bir şekilde bağlantılı Romanlar ve Roman olmayanlarla yapılan geniş kapsamlı mülakatlar eşliğinde rapor, sosyal ayrımın nasıl hâlâ gayriresmi sosyal yaşamda sürdüğünü, Romanların memurlarla, hizmet sağlayıcılarla ve yerel yetkililerle işleri sırasında nasıl hâlâ günlük ırkçılığa maruz kaldığını inceliyor. Roman kadın hakları aktivistleri, kendi kişisel deneyimlerinden sistemik olan eğitim ayrımcılığına dair canlı tanıklıklarını sundu. Başka ülkelerde olduğu gibi çocuklar sözde 'Roman okullarına' kaydediliyor. Bir çocuk, dedesinin Türk çocuklarla okula gidebilmesi için yetkililere rüşvet verdiğini anlatıyor:

"O okulda okuyan ve başarılı olan pek arkadaşım olmadı, genellikle okulu bıraktılar. Koşulları kötüydü, hijyen problemi vardı, öğretmenler çok kaba ve sertti. Çok kalabalıktı, bir sırada üç kişi oturuyordu. O okula gitmek istemezdim."

Daha tedirgin edici olan ise bir uzmanın Romanlar için eğitim seviyesinin son 10 yılda aslında gerilediği yönündeki görüşü oldu:

"Durum çok korkunç. On yıl önce liseye gidemiyor derken, şimdi ilkokula gidemez oldular. Okulların fiziksel yapısı, kapasitesi çok düşük. Özellikle müzik, beden ve resim öğretmenleri yok. Bu konuların üzerinde durulsa çok ciddi cevherler çıkabilir. Okul yöneticileri, öğretmenler, hatta hademeler bile çok ayrımcı ve aşağılayan bir tutum içindeler."

¹ <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (14 Kasım 2021'de alındı).

² Freedom House, *Freedom in the World 2022: Turkey*: <https://freedomhouse.org/country/turkey/freedom-world/2022>

Maddi olanakları kısıtlı Roman topluluklarındaki yüksek erken evlilik, okul bırakma ve okuldan erken ayrılma oranlarının üzerinde, topluluk üyeleri içinde yüksek öğrenimin faydalarına ilişkin yaygınlaşan bir şüphe bulunuyor.

Covid-19 pandemisi, “Dışlanmış ve ötekileştirilmiş Roman topluluklarının olumsuz sağlık ve sosyoekonomik etkilere aşırı derecede maruz kaldığını” ortaya çıkardı.³ Başka ülkelerle benzer olarak, dijital uçurum ve internet erişimi eksikliği, Roman öğrenciler için bilfiil okulsuzluk anlamına geldi. Eğitimin ötesinde, pandeminin ekonomik etkileri felakete işaret etti ve Derin Yoksulluk Ağı kurucusu Hacer Foggo'ya göre, derin yoksulluk içindeki insanlar yeni bir dip yarattı.

“Sadece Romanlara değil, derin yoksulluk yaşayan herkese yardım ediyoruz. Ama sorunlar aynı: Açlık çekiyorlar. Bu insanlar zaten yoksuldular, şimdi her gün açlıkla mücadele ediyorlar. Bebeklerine bez alamadığı için altlarına naylon poşet bağlayanlar gördüm.”

Foggo, kötüleşen ve hâlihazırda kritik bir durumda olan barınma krizinin ortasında, pandemi döneminde kirasını ödeyemeyen ailelerin evlerinden zorla çıkarıldığını, akrabalarının yanına yerleşmek zorunda kaldığını söyledi. Son 10 yıldır ‘zorunlu kentsel dönüşüm’ programları, zorla tahliyelere ve Roman mahallelerinin toplu yıkımına yol açtı. Bunların en öne çıkan örneği, yüzyıllık Sulukule yerleşiminin tasfiyesi oldu. Rapor aynı zamanda, yaralanmalara, mülklerin toplu bir şekilde yok edilmesine ve Romanların evlerinden kaçmasına neden olan şiddetli mafyaların, Roman mahallelerine yönelik pogrom benzeri saldırılarını detaylandırıyor.

Aileler ve toplulukların zorla yerinden edilmesiyle sonuçlanan tahliyeler, kentsel dönüşüm tasfiyeleri ve ‘linçleme’ operasyonları, şiddet nedeniyle travmatize olmuş, kendilerini evsiz bulan ve yollarda arkadaşlıkları ve eğitimleri bozulan çocuklarda ağır bir duygusal yük bırakıyor. Stratejiler ve politikalar, Roman çocuklarının refahı ve haklarına yeterli dikkati göstermedi.

Güvencesiz ve düzensiz işlere bağlı olan görüşme yapılan kişiler, pandeminin gereklilikleri ve bunun kısa süreli işlerde çalışan Romanlar üzerindeki yıkıcı etkisinin ötesinde, işe alımdaki ana zorluklarının önyargı ve ayrımcılık olduğunu söyledi. Entegre olmuş ve eğitilmiş olmalarına rağmen pek çok Roman geldikleri mahalleden, ten renklerinden ve giyimlerinden dolayı önyargılarla karşılaşılıyor. Pek çoğu iş yerlerinde ya da başvuru sırasında etnik kimliklerini saklıyor. Görüşülen kişilerden biri, ayrımcılıkla karşılaştığındaki ‘üzüntüsünü’ anlattı:

“Size etnik kimlik sorulmuyor ama hal ve hareketlerden, konuşmanızdan belli ediyorsunuz. Ya da güven ortamı oluşunca açıklıyorsunuz. O noktadan sonra insanların davranışı farklı oluyor. Bir konuyu konuştuğunuzda düzeltiliyorsunuz, dalga geçiliyorsunuz, bilseniz de bildiğinize bile inanmak istemiyorlar. Adını koymadığınız, anlamlandıramadığınız bir şey. Daha sonra jeton düşüyor.”

Rapor, adalete erişim ve Romanları suçlu, güvenlik tehdidi; profili çıkarılarak kontrol edilmesi gereken bir topluluk olarak gören asker ve polisle ilişkilere ilişkin meseleleri çıkarıyor. Güvenlik aygıtı ve Roman topluluğu arasındaki gerilim, 20 yaşındaki Caner Sarmaşık'ın Suriye'de askerlik yaparken yaşamını yitirmesi çevresindeki tartışmalar üzerinden ele alınıyor.

Rapor, ilk belirgin Roma derneği olan Edirne Romanlar Derneği'nin (EDROM) 2004 yılında kurulmasından başlayarak gelişen ve çatırdayan Roman sivil toplumuna ilişkin bir canlı aktarım sunuyor. 2013 yılına kadar

3

https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf (14 Kasım 2021'de alındı).

ülkenin belirgin Avrupa Birliği'ne katılım çabalarının bir sonucu olarak, Türkiye'de sivil toplumun hızlı bir genişlemesi yaşandı. Bu 'değişim rüzgarı' Romanların örgütlenmesinde bir etki yarattı. 2012 yılında dört Roman federasyonu ve 60 Roman derneğinden oluşan hak temelli bir platform olan Roman Hakları Forumu (ROMFO) kuruldu. 2015 yılında ilk Roman milletvekili Özcan Purçu, meclise Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) seçildi. 2018 seçimlerinde, iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) Roman aday Cemal Bekle'yi çıkarttı ve Bekle meclise seçildi.

2016 yılının Nisan ayında hükûmet, Avrupa Komisyonu'nun 'ileriye dönük olumlu bir adım' olarak nitelendirdiği Roman Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nı uygulamaya geçti. Stratejinin temel hedefleri, Roman halkının yaşam koşullarını ve sosyoekonomik statüsünü iyileştirmek ve temel kamu hizmetlerine erişimleri olmasını garanti altına almaktır. Belge, sivil toplumun, Roman topluluklarının dahiline ilişkin ifadelerle ve toplumsal katılım ile politika kaynaştırmanın yanı sıra kültürlerarası diyalogu teşvik etmek, insan hakları ve farklılıklara saygı inşa etme ihtiyacı vurgusuyla tamamlandı. Stratejiyle ilgili sorunlar ise öngörülen eylemlerin çapına ya da ne şekilde uygulanacaklarına ilişkin herhangi bir göstergenin bulunmaması oldu. "Roman halkının yaşam koşullarını ve sosyoekonomik statülerini iyileştirmek" stratejik hedefine nasıl ulaşılacağına ilişkin temel alınacağı hiçbir detay bulunmuyor. Kısacası, hedef, veri, kıstas, maliyet, tahsis edilmiş fon bulunmuyordu.⁴

Raporda altı çizildiği gibi, Türkiye'de siyasi yaşamda büyüyen kutuplaşma ve sivil toplum organizasyonlarının siyasileştirilmesi Romanlar arasında kritik çatlaklara sebep oldu. Düşmanca ortam, sivil toplum aktivistlerinin en çok dışlanan ve muhtaç olan topluluklar için en önemli olan meselelerde harekete geçmesini zorlaştırdı. Bu durum pek çok tarafsız aktivistin inancını yitirmesine ve hak temelli, bağımsız kâr amacı gütmeyen kuruluşların düşüşü ve dışarıda bırakılmasından üzüntü duymasına neden oldu.

"Ortak sorunlar üzerinde çalışmak istedik ama [vatan] haini ve terörist ilan edildik, herkes birbirine düştü. Sivil toplum üzerinden bir şeyler yürütülemediğinden herkes partili oldu, parti üzerinden hareket etmeye başladı."

Rapor, ayrımcılıkla mücadele için önerilerle sonlanıyor: Barınma, eğitim, sağlık ve çalışma gibi temel kamu hizmetlerine adil erişim, Romanlara hakimler, avukatlar ve kolluk güçleri tarafından ayrımcı bir tavır olmamasını sağlamak için ceza adaleti sisteminde reform.

Tanınma anlamında ilerleme kaydedildiği aşikar. Bir gözlemcinin ortaya koyduğu şekilde: "2009 yılına kadar 'esmer vatandaş' veya diğer isimlerle adlandırılırken, başka türden adlar takarlardı, artık bir Roman meselesi konuşuluyor." Aynı zamanda çok sayıda Avrupa ülkesinde olduğu gibi, bu tanınmanın daha derin köklü ırkçı ayrımcılığın tarihini silmek için bir yeniden tahsis sürecine girmesi gerekiyor.

Romanların yaşamında somut değişimler sağlamak için ilk adım, Avrupa Birliği Eşitlik, Kapsayıcılık ve Katılım için Roman Stratejik Çerçevesi'yle uyumlu bir ulusal strateji oluşturmak olurdu. 2016 belgesinin aksine, böyle bir stratejide bütün öncelikli bölgelerde iddialı hedefler, bölümlere ayrılmış veriler, güçlü bir gözlem mekanizması, yeterli maliyet hesabı ve ayrılmış fon yer alırdı. Kısacası, Türk yetkililerin Avrupa Komisyonu'ndan Helena Dalli'nin "milyonlarca Romanın, eşit bir şekilde muamele görmesi, sosyal olarak kapsanması, istisna olmaksızın siyasi ve sosyal hayata katılabilmesi"⁵ hedefine uygun olacak bir strateji oluşturması gerekir.

⁴ <http://www.errc.org/news/the-turkish-roma-inclusion-strategy-falls-way-short-of-a-strategy> (14 Kasım 2021'de alındı).

⁵ Avrupa Komisyonu, Komisyon Üyesi Dalli'nin Basın Açıklamaları – AB Roman Eşitlik, Kapsayıcılık ve Katılım Stratejik Çerçevesi. Brüksel, 7 Ekim 2020. Şuradan erişilebilir: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/cs/speech_20_1855

2. GİRİŞ VE METODOLOJİ

Türkiye’de Romanlara genellikle yalnızca müzik ve dans yeteneği olan yoksul ve tehlikeli insanlar gözüyle bakılır. Roman olmayan çoğu kişi çocukluklarında anne ve babalarının onları “seni çingenelere veririm” tehdidiyle karşılaştıklarını hatırlar. Belleklerine korkunç bir Çingene imgesi yerleşmiş olan Roman olmayanların çoğu hayatlarına Romanları yalnızca eğlence amaçlı almayı tercih eder. Roman gerçeğinin görünmezliği, Romanların yaşadığı zorlukları görmemek, duymamak, bilmemek ayrıcalığından kaynaklanır. Ancak 2000’li yıllarda Avrupa Birliği’ne katılım sürecinde diğer azınlıkların yanı sıra, Romanlar da kamuoyunda görünür olmaya başladılar ve Roman topluluğu siyasette bir aktör durumuna geldi.

Bu araştırma Türkiye’deki Romanların genel durumunu anlatmayı amaçlıyor. Araştırmada ayrımcılık, yoksulluk ve toplumsal dışlanma gibi Romanların köklü sorunlarının nedenlerini sorgulanırken, aynı zamanda devlet politikalarını ve bunların Türkiye’deki Romanların hayatı üzerindeki etkileri ortaya konuyor.

Romanlara ilişkin akademik literatürü, Romanların hakları üzerine yazılmış raporları ve hukuki çerçeveyi inceledikten sonra yazılan bu rapor, Roman ve Roman olmayan kişilerle yapılmış söyleşileri içeriyor.

Rapor için 12 kişiyle yarı yapılandırılmış mülakatlar gerçekleştirildi. Bu görüşmelerin on biri Covid-19 kısıtlamaları nedeniyle video ve telefon görüşmesi aracılığıyla yapıldı, yalnızca biri yüz yüze gerçekleştirildi. Çevrimiçi platformlarda görüşmecilerle verimli bir iletişim kurulsa da, saha çalışması ve gözlemleri açısından araştırma eksik kaldı. İki Roman milletvekili Özcan Purçu ve Cemal Bekle’ye söyleşi yapmak üzere ulaşıldığında soruların e-posta ile kendilerine gönderilmesini istediler. Ancak hatırlatmalara rağmen ikisi de soruları yanıtlamadılar. Dolayısıyla Roman vekillerin, özellikle Romanların örgütlenmesi ve temsiline ilişkin sorulara yanıtları raporda yer alamadı.

Görüşmecilerin çoğu dernekler ya da bireysel aktivizm vesilesiyle Roman hakları hareketinde yer alan kişilerdi. Üç kadın, dokuz erkek görüşmeciyle söyleşi yaparak görüşmelerde toplumsal cinsiyet algısı açısından bir denge kurulmaya çalışıldı. Ancak Roman hakları hareketinde açık LGBTİ+ bir birey olmadığından çalışmada Türkiye’deki Roman LGBTİ+ algısına yer verilemedi.

Görüşmecilerin seçiminde yaşadıkları yer ve özellikleri ölçü olarak alındı. Kişiler Türkiye ölçeğinde geniş bir çerçeve sunmak için İstanbul, İzmir, Ankara, Bandırma, Gaziantep, Edirne ve Sakarya olmak üzere yedi kentten belirlendi.

Her ne kadar görüşmeciler benzer konulara değinmişler ve anlamlı yanıtlar vermişlerse de, bazı yanıtların birbiriyle ya da kendi içinde çelişkiler içermesi sorunlarla ilgili kafa karışıklıklarına ve karşıt görüşlere ya da sorunlara ilişkin farklı önerilerin varlığını ortaya koydu. Bu çelişkiler raporun çeşitli bölümlerinde ele alınıyor.

Raporda ayrımcılık ayrı bir bölüm başlığı altında ele alınsa da, ayrıca her bir bölümde ayrımcılık teması birbiriyle kesişen tema olarak da yer alıyor. Yine her bölümde toplumsal cinsiyet, çocuk hakları ve Covid-19 pandemisi gibi kesişen temalarla değerlendirmeler bulunuyor.

3. DEMOGRAFİ

Türkiye İstatistik Kurumu Türkiye'nin nüfusunu 83.614.362 olarak veriyor ve nüfusu cinsiyet, yaş ve yoğunluk kategorilerine göre sınıflandırıyor.⁶ Ancak nüfus istatistik verileri etnisite, din ya da anadile göre ayrıştırılmadığından, Romanlar da dahil olmak üzere, hiçbir azınlık grubuna ilişkin resmi bir istatistik bulunmuyor. Azınlık gruplarının nüfusu üzerine bir bilimsel ya da akademik çalışma yapılmadığı için Türkiye'de Roman nüfusuna ilişkin tahminlerde çok dikkatli olmak gerekiyor. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri Thomas Hammarberg tarafından hazırlanan 2009 tarihli raporda Türkiye'deki Roman nüfusu 2.750.000 olarak tahmin edilmiş.⁷ Ancak Hammarberg'in raporunun yayımlanmasından 12 yıl sonra elimizde bugün Türkiye'de kaç Roman'ın yaşadığına ilişkin güvenilir bir istatistik bulunmuyor.

İstatistikler üzerinde çalışırken Romanların bir kategori olarak belirlenmesi sorununun ele almak gerekiyor. Birçok çalışmada Romanlar etnik bir sınıflandırma yerine, daha kategorik bir sınıflandırmayı ifade eden Çingene şemsiyesi altında sınıflandırılıyor. Gül Özateşler'in kitabında belirtildiği gibi Çingeneler çoğunlukla Çingeneliği yoksullukla özdeşleştiriyor ve kendilerini "fakir" olarak adlandırırlar. Özateşler, yoksulluk ve kimliğin Çingeneler arasında sıklıkla birbirleriyle örtüştüğünü ve yalnızca yaygın yoksulluğun değil, potansiyel derin yoksulluğun nüfus arasında oldukça yüksek oranda var olduğunu belirtiyor.⁸

Her ne kadar Çingene kategorisi birçok alt grupları ve kimlikleri içerse de 1971 Dünya Roman Kongresi'nde, "Çingene" sözcüğünün aşağılayıcı anlamından kaçınmak için grubu tanımlamak üzere "Rom/Roman" teriminin kullanılmasına karar verilmişti.⁹ Roman toplumunda Çingene mi, Roman olarak mı hâlâ tartışmalı bir konu. Romanların çoğunluğu, "Çingene" ifadesini onur kırıcı bulduklarını, yoksulluğun tektipleştirilmiş imgesini ifade ettiğini ve cinsiyetlendirme içerdiğini belirterek kendilerini "Roman" olarak tanımlıyor. Öte yandan Mustafa Aksu gibi aktivistler sözcüğün aşağılayıcı çağrışımını yapıbozumla tekrar anlamlandırmak için kendisini "Çingene" olarak tanımlıyor. Mustafa Aksu kitabında hem "Çingene" sözcüğünün kullanılmasını savunuyor hem de bazı ünlü şarkıcıların "Çingene" kökenlerini açıklıyor.¹⁰ Ancak ünlü bir şarkıcı olan Orhan Gencebay, Mustafa Aksu'nun kendisinin Çingene kökenleri olduğuna dair iddiasını büyük bir öfkeyle reddetmiş, hakarete uğradığını belirtmiş ve Aksu'yu dava açmakla tehdit etmişti.¹¹

"Çingene" ifadesinin aşağılayıcı kullanımı, örneğin "Çingene kızdan hanımefendi olmaz karnını doyurmak için dilenir" ya da "Prens olacak Çingene ilk önce babasının kellesini uçurur" gibi birçok atasözü ya da deyişte yaygın olarak karşımıza çıkıyor ve Romanların "hiçbir ahlaki değer taşımayan, fakir insanlar" olduğu imgesini pekiştiriyor. Ocak 2021'de tanınan bir spor yorumcusu Erman Toroğlu bir ulusal TV kanalında bir futbolcunun davranışını "Çingenelik yapmak" olarak tanımlamıştı. Toroğlu'nun ifadeleri Roman toplumunda büyük öfke uyandırdı, Roman sivil toplum temsilcileri tarafından kınandı, özür dilemesi talep edildi ve hakkında "ırkçı söylem" gerekçesiyle suç duyurusunda bulunuldu.¹²

⁶ <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2020-37210&dil=2> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷ <https://rm.coe.int/16806db8ac> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁸ G. Özateşler, *Çingene: Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği*, Koç Üniversiteleri Yayınları, İstanbul, 2016.

⁹ <https://geocities.restorativland.org/~patrin/timeline.htm> (Erişim 14 Kasım 2021).

¹⁰ M. Aksu, *Türkiye'de Çingene Olmak*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2003.

¹¹ <https://www.internethaber.com/orhan-gencebaydan-mustafa-aksuya-sert-tepki-cingene-sozune-cok-sinirlendi-foto-galerisi-2052760.htm> (Erişim 14 Kasım 2021).

¹² <https://www.gazeteduvar.com.tr/romanlar-irkci-ifadeler-kullanan-torogluna-dava-acacak-haber-1509822> (Erişim 14 Kasım 2021).

Öte yandan Türkiye’de birçok Roman kendilerini Roman olarak tanımlamaktan kaçınıyor ve kökenini gizliyor. Halit Keser, 57 yaşında İzmir’den bir Roman aktivist, görüşmemizde Alevi Romanların çoğunun kendini Roman ya da Çingene olarak değil Alevi ya da Abdal olarak tanımladığını söyledi. Alevilik İslam’ın yerel bir kolu olarak kabul edilse de Alevi kimliği etnisite, din ve ulusal kimliklerin kesiştiği bir alanı oluşturuyor.¹³ Türkiye’de 20 milyon kadar Alevinin yaşadığı tahmin ediliyor.¹⁴ Bu nüfusun çoğunluğunu Türkler oluştursa da Kürt, Zaza ve Roman Aleviler de var ve Alevi Romanlar çoğu zaman kendilerini Roman ya da Çingene yerine Alevi olarak tanımlıyor.

Bandırma’dan 39 yaşındaki Roman aktivist Eyüp Demirezen, Bandırma’daki Roman toplumundaki “Beyaz Romanlar”ın nasıl Roman kökenlerini inkâr ettiklerini anlattı:

“Bizimkiler Bulgar ya da muhacir derler. Beyaz tenliyse Romana selam vermez, hatta bana bile vermez, akrabalarım bile. Bir kuşak sonra asimile olacağız.”

Özellikle entegre olmuş, eğitilmiş, bir işi olan, çalışma arkadaşlarından ve daha iyi durumdaki kesimlerden kimliğini gizleyen Romanların kimliklerini inkâr etmesi Roman hakları aktivistlerini gittikçe daha çok kaygılandırıyor. Bu yola başvuran Romanlar, bir kez yoksulluğun üstesinden geldiklerinde, “Çingene” yaftasında kurtulmak için kökenlerini gizliyorlar.

Eyüp Demirezen’e göre “Beyaz Roman” akrabaları Roman kültürüne uzaklar, Roman olmayanlarla (Gaco) evleniyorlar. Demirezen, kendi kızının da Roman olmayan birisiyle evlenmesi ve kültürlerine yabancılaşması kaygısını taşıyor.

“Beyaz Roman”ın ne demek olduğunu sorduğumda Kuştepe’li 38 yaşında bir Roman olan Erdal Yalçın, bunun “Çingene” olarak tanımlanmayı ve kökenlerini reddeden Romanları ifade ettiğini söyledi ve şöyle konuştu:

“Onlar [Beyaz Romanlar] Çingeneliği kesinlikle kabul etmeyen, ben değilim diyen, Roman dilini konuşmayan, konuşana da karşı duranlar.”

Bazı görüşmeciler Roman toplumunda “Beyaz Roman” ile “Esmer Roman” arasındaki ayrımın keskinleştiğine dikkat çektiler. Erdal Yalçın Roman toplumunda ekonomik durum temelinde dayanışma olmadığını vurgulayarak, düzenli bir işi olan Romanların pandeminin zor koşullarında bile toplumlarının yoksullarına destek olmadığını söyledi:

“Bunlar [varlıklı Romanlar] gemisini kurtaran kaptan gibiler. Diğer Romanlara yardım etmiyorlar. Dayanışma kültürü yok. Bir keresinde 9 bin TL maaş alan bir Roman bana yardımlara nasıl başvurabileceğini sormuştu.”

Roman kimliğinin üç ana kolu bulunuyor: Roman, Dom ve Lom. Romlar daha çok Türkiye’nin Batı bölgelerinde, Lomlar Karadeniz bölgesinde, Domlar ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşıyorlar. Yukarıda belirtildiği gibi Alevi ve Abdal Romanlar da bulunuyor ve daha çok Orta Anadolu’da yaşıyorlar. Alevi ve Abdal Romanlar kendilerini Roman olarak görmedikleri ve etnik kökenleri değil dinleri ve inanç sistemleri temelinde toplumsallaştıklarından bu araştırmaya dahil edilmediler. Lomlar da, son derece izole olduklarından ve haklarında güvenilir bilgiye ulaşmak son derece zor olduğundan çalışmamızda yer almıyorlar.

¹³ https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=VMm4DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=alevism&ots=CE9qynR0Sg&sig=kVhu7Pa421SfHUK1OYQwscthKks&redir_esc=y#v=onepage&q=alevism&f=false (Erişim 14 Kasım 2021).

¹⁴ https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=VMm4DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=alevism&ots=CE9qynR0Sg&sig=kVhu7Pa421SfHUK1OYQwscthKks&redir_esc=y#v=onepage&q=alevism&f=false (Erişim 14 Kasım 2021).

Türkiye’de Romanlar ülkenin ulusal ideolojisi doğrultusunda Türklüğe güçlü bir şekilde bağlılar ve Domlar hariç diğer kimliklere, özellikle Kürt kimliğine oldukça mesafeliler ya da bu kimlikleri tanımayı reddediyorlar. Türklük ideolojisi ülkedeki tüm Müslümanları, etnik ya da dilsel kökenleri ne olursa olsun Türk olarak görüyor. Sonuç olarak yalnızca Türkler ulusun tam üyeleri ve sadık yurttaşlar olarak kabul ediliyor, diğerleriyle kendi etnik ve dilsel kökenlerini arka plana attıkları sürece tüm haklardan yararlanabiliyorlar. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Kürtlerle birlikte yaşayan Domlar Kürt kültürü ile daha fazla entegre olmuş durumdadır ve çoğu kendilerini Kürt olarak görüyorlar. Birer Türk değil Kürt olarak görülen Domlar sakıncalı yurttaşlar olarak yaftalanmış durumdadır.

Türklük, kendilerini açıkça Roman olarak tanımlayanlar tarafından içinde bulundukları topluma ait olduklarını kanıtlayan ve yurttaşlık haklarından tam olarak yararlanmalarını sağlayan bir şemsiye kimlik olarak algılanıyor. Ne var ki yaygın milliyetçi iklim, kendilerini Türk gören ve tanımlayan Romanların bile toplum içinde ayrımcılığa uğramalarına yol açıyor. Görüşmemizde Eyüp Demirezen, Romanlar arasında, Türklüğü ne kadar benimserlerse benimsesinler, Türkler tarafından ayrımcılığa uğradıkları duygusunun yaygın olduğunu belirtti:

“Türkler Romanları Türk olarak görmüyor, biz bunun farkındayız, davranışsal olarak gösteriyorlar. Türklük söz konusu değil, hissediyoruz. Türküz, dedikçe onlar da, o kadar Türk değilsiniz, demeye getiriyor.”

4. AYRIMCILIK

4.1. Hukuki Çerçeve

Türkiye'nin azınlık rejimi 1923 Lozan Antlaşması'na¹⁵ dayanıyor; ancak Anayasa'da da, diğer ulusal mevzuatta da "azınlık" sözcüğü geçmiyor. Lozan Antlaşması yalnızca gayrimüslimleri azınlık olarak kabul ediyor ve onlara dini, eğitsel ve toplumsal kurumlarını kurma hakkını tanıyor, dinsel özgürlüklerinin, hukuksal ve siyasal eşitliklerinin koruma altına alınmasını öngörüyor. Antlaşma'da yalnızca Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler resmen tanınıyor. Kürtler, Aleviler, Süryaniler, Kafkasyalılar, Lazlar ve Romanlar resmen azınlık olarak tanınmıyor, dolayısıyla kolektif azınlık haklarından yararlanamıyorlar.

Türkiye'nin Anayasa'sında, Ceza Kanunu'nda, İş Yasası'nda ve bazı diğer mevzuatta ayrımcılık karşıtı maddeler yer alıyor. Ancak ayrımcılığa karşı bütüncül bir yaklaşıma sahip özel bir yasa bulunmuyor. Anayasa'nın 10'uncu maddesine göre¹⁶ dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç, din, mezhep ya da benzeri sebeplerle ayırım gözetmeksizin herkes yasalar karşısında eşittir. Buradaki "ya da benzeri sebeplerle" ifadesi mahkemelere ayrımcılığı, diğer olası nedenleri de içerecek şekilde, geniş kapsamlı yorumlama olanağı tanıyor. 10. maddenin bir sonraki paragrafında erkek ve kadın eşitliği öngörülüyor; son paragraf ise tüm devlet kurumlarını eşitlik ilkesine uygun şekilde hareket etmekte yükümlü kılıyor. Son paragraf özellikle devletle olan ilişkilerinde dezavantajlı kişiler ve azınlıkların haklarının korunması konusuna odaklanıyor. Ayrıca Anayasa'nın 70. maddesi her Türk vatandaşının hiçbir ayırım gözetmeksizin kamu hizmetine girebileceğini belirtiyor.

Türk Ceza Kanunu'nun "Nefret ve Ayrımcılık" başlıklı 122. maddesi¹⁷ dil, ırk, milliyet, renk, cinsiyet, engellilik, siyasi görüş, felsefi inanç, din ya da mezhep açısından ayrımcılığa yol açabilecek faaliyetleri yasaklıyor ve bunu bir suç olarak tanımlıyor. Bu madde istihdam, sosyal hizmetler, sosyal yardım, eğitim, hizmetlere ve gıdaya erişimde ayrımcılığı yasaklarken barınma alanındaki ayrımcılığa ilişkin bir hüküm içermiyor.

İş Kanunu'nun 5. maddesi istihdamda dil, ırk, cinsiyet, siyasi görüş, felsefi inanç, din ve benzeri nedenlerle ayrımcılığı yasaklıyor. Burada "benzeri nedenlerle" ifadesi mahkemelere bu maddeyi daha geniş kapsamlı bir şekilde yorumlama olanağı tanıyor. Ayrıca bu madde aynı iş için aynı ücreti ve toplumsal cinsiyet eşitliğini öngörüyor.

Türkiye'de ayrımcılıkla mücadele amaçlı ilk eşitlik kurumu olan İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) 6701 sayılı TİHEK yasası uyarınca 2016 yılında kuruldu. Yasada ayrımcılığın kavramsal tanımı yer alıyor. Diğer yasalarda ayrımcılığın muğlak ya da açık uçlu bir tanımı verilirken TİHEK Yasası'nda net, sınırları belli ve yoruma yer verilmeyecek şekilde bir tanım yer alıyor. Her ne kadar ulusal bir eşitlik kurumunun kurulması önemli bir gelişme olsa da, Kamu Denetçiliği Kurumu'nun¹⁸ "kurumsallaşma, birikim ve uzmanlaşma bakımından TİHEK'e kıyasla daha ileri bir seviyede" olduğu ve TİHEK'in ulusal insan hakları mekanizması olarak beklendiği kadar etkili olmadığı eleştirileri getiriliyor.¹⁹

¹⁵ https://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne (Erişim 14 Kasım 2021).

¹⁶ https://global.tbmm.gov.tr/docs/constitution_en.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

¹⁷ https://www.legislationline.org/download/id/6453/file/Turkey_CC_2004_am2016_en.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

¹⁸ Kamu Denetçiliği Kurumu, kamu hizmetlerinin işleyişinde bağımsız ve etkin bir şikâyet mekanizması oluşturmak suretiyle, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışı içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve önerilerde bulunmak amacıyla 2012 yılında kurulmuştur.

¹⁹ <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/04/ESHID-TIHEK-RAPORU-ENG.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

Avrupa mevzuatında ayrımcılığa karşı ana belgeler olan 2000/43²⁰ sayılı ve 2000/78²¹ sayılı direktiflerle kıyaslandığında Türkiye'deki azınlıklarla ilgili ve ayrımcılık karşıtı mevzuat sınırlı ve muğlak kalıyor; ve konuya bütüncül bir yaklaşımdan uzak olarak değerlendiriliyor. Türkiye'deki mevzuat etnisite, ırk, yaş, din ya da cinsel yönelim bakımından dezavantajlı grupları ayrımcılığa karşı koruyacak önlemlerden yoksun olduğundan Türkiye'nin ulusal ayrımcılık karşıtı mevzuatı Romanları korumamakta yetersiz kalıyor. Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu'nun tavsiyelerine göre devlet yetkilileri "yasaklanan ayrımcılık nedenleri listesine yurttaşlık, cinsel yönelim ve toplumsal cinsiyet kimliği dahil edilmesi, mağdurların zararları telafi edilmesi ve hukuk davalarında kanıt yükümlülüğüne ilişkin kurallar koyulması" gerekiyor.²²

4.2. Günlük Hayatta Ayrımcılık

Türkiye'nin en büyük azınlık gruplarından biri olan Romanların en dezavantajlı ve temel yurttaşlık haklarına erişimde en çok zorluk yaşayan grup olduğu genel bir görüş olarak kabul görmektedir.²³ Yoksulluk ve toplumsal dışlanmanın en uç biçimlerini yaşayan Romanlar ötekileştirilmiş koşullarda yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. Gerek toplumsal, gerek ekonomik olarak en dezavantajlı grubu oluştururlar. Medya ve diğer araçlarla pekiştirilen Roman algısı, toplumun onları ahlaki değerlerden yoksun zavallı suçlular olarak görmesine vesile olur; bu da tehlikeli tektipleştirmeler ve ayrımcı temsillerle kendini ortaya koyar. Ayrımcılık hakkında konuşurken birçok görüşmeci tektipleştirilmelerinin ana unsurları olarak "esmer tenleri", şiveleri, giysileri ve yaşadıkları mahalleleri işaret ettiler. Bu durum, Roman toplumunu görünmez bir yaşam sürdürmeye zorluyor ve diğer topluluklarla entegre olamıyorlar. Yaşadıkları ayrımcılık sonucunda Romanlar, Roman olmayanları "Gaco" olarak tanımlıyor ve asimile olmayı reddediyorlar. Bu durum ise, yüzyıllardır uğradıkları zulmün sonucu olarak, Gacoları duydukları güvensizliği daha da pekiştiriyor.

Türkiye'de Romanlar 2000'li yıllara kadar "devletle olan zayıf bağları, onları temsil edecek sivil örgütlerin yokluğu ve siyasi kurumlarda bulunmamaları nedeniyle büyük ölçüde görünmez durumdaydılar."²⁴ 2000'li yıllarda Roman sivil toplumunun hareketlenmesiyle birlikte Romanların sorunları kamuoyunda daha görünür bir hale geldi. 2010 yılında hükümet bu alanda bazı adımlar atmak üzere Roman Açılım Süreci'ni başlattı. Romanların sorunlarının daha görünür hale gelmesine ve farkındalığın artmasına rağmen, Romanlar gündelik hayatlarında ayrımcılıkla karşılaşmaya devam ediyorlar.

Romanlar ile Roman olmayanlar arasındaki ayrım kendini en çok evliliklerde gösteriyor. Bunun nedeni çoğu Romanın kendi toplumundan kişilerle evlenmeyi tercih etmesi. Romanlar için Gaco'larla evlilik hâlâ bir tabu. Romanların çoğu Gaco'larla evliliğe karşı olsa da Gül Özateşler bazı Romanların bunu bir başarı olarak gördüğünü söylüyor.²⁵ Roman ve Roman olmayanlar arasındaki evlilik, özellikle evlenecek kişilerin ailesi tarafından çoğunlukla karşı çıkılan bir süreç. Görüşmecilerden Erdal Yalçın Roman bir erkeğin, Gaco bir kadınla evlenmesi durumunda ailelerin birbirleriyle görüşmediklerini söyledi. Yalçın'a göre Gaco aileler, Romanlarla evliliğe şiddetle karşı çıkıyor ve birçok aile, bir Romanla evlendiği için oğullarını ya da kızlarını reddediyor.

Eyüp Demirezen ise Romanlara ayrımcılığın köklerinin çok derinlerde olduğunu, öyle ki, kendisinin Roman olduğunu öğrendiğinde kız arkadaşının onu tektipleştirdiğini ve ayrılmak zorunda kaldıklarını anlattı:

²⁰ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:180:0022:0026:EN:PDF> (Erişim 14 Kasım 2021).

²¹ <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF> (Erişim 14 Kasım 2021).

²² <https://rm.coe.int/interim-follow-up-conclusions-on-turkey-5th-monitoring-cycle-/168094ce03> (Erişim 14 Kasım 2021).

²³ <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2016/09/Roma-in-Turkey-for-OSCE-26-Sep-2.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

²⁴ <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

²⁵ Özateşler, a.g.e., s. 110.

“Eski kız arkadaşımı istemişler, ailesi vermemiş Roman diye. Romanla evlenemem, dedi. Ben de Romanım, dedim. İnanmadı. Hazreti İbrahim’i siz mi yaktınız dedi. Peygamber yakmak ne, dedim. Sinirden espiye vuruyoruz kendimizi. Ne diyeyim ben buna, evet biz yaktık, dedim.”

Erdal Yalçın okullarda, öğrencilerin kimlikleri ve kültürleri hakkında sorular sormalarına olanak tanıyan “insan kitap” projelerinde yer almıştı. Bu projelerde bir kişi kendini bir “insan kitap” olarak tanımlayarak öğrencilerin karşısına çıktığında bir kimliği, ya da etnisite, ırk ya da toplumsal cinsiyet temelinde bir karakteri temsil eder. Erdal Yalçın bir insan kitap olarak Romanları temsil ettiğinde çocuklar tarafından nasıl bir tektipleştirilmeyle karşı karşıya kaldığını görerek şoke olduğunu anlattı:

“Roman kitap oldum okullarda. Siz neye inanıyorsunuz, sizin inancınız ne... Kafalarına yerleşmiş. Sizin cenazeniz nerede yıkılıyor, cenazelerinizi yıkıyor musunuz, siz yıkıyor musunuz, yılda kaç kere duş alıyorsunuz gibi sorular. İnsanlar bizi nasıl tanıyormuş... Biz yılda iki sefer yıkıyormuşuz, cenazelerimiz yıkınmıyormuş...”

Halit Keser, Roman toplumunun liderlerinden olduğundan insanların ona gelip cenaze işlemleri için belediyeyle temas kurmasını istediklerini, ancak ne zaman belediyeden yardım istese görevlilerin ilgisiz ya da keyfi davrandıklarını anlattı. Halit Keser, Romanların böyle tutumlar karşısında her defasında “ayrımcılığı iliklerine dek hissettikleri”ni söyledi:

“Ne zaman bir cenazemiz olsa insanlar benden belediye ile cenaze işlerini ayarlamamı isterler. Ama belediyeler ilgisiz, [cenaze] aracının olmadığını ya da [cenaze] aracı göndermek için üstlerinden talimat almaları gerektiğini söylüyorlar, öteliyorlar. Bu sizin babanızın aracı değil, halka ait bir araç.”

Gaziantep’ten Roman hakları aktivisti Kemal Vural ise, Suriyeli Domların kayıt işlemlerini yaptırmakta büyük zorluk çektiklerini ve bunun için girişimde bulundukları zaman ayrımcı davranışlarla engellendiklerini anlattı:

“20 gün önce Suriyeli bir Dom bebek doğdu. Bebeğe kimlik verilmesi gerekiyordu. Aile ısrarla bizim de gelmemizi istiyor çünkü aile kapıdan içeri sokulmuyor. Giyiminden vs. biliniyor, esmer vatandaş diye kurumdan içeri girmelerine engel olunuyor. Bizimle birlikte gidince içeri alınıp işlem yapılıyor. Aile Türkçe biliyor dediğimiz halde çevirmen niçin Arapça konuşmuyorsun diyor, Arapça konuşusun diye kızıyor. Aile, bize insan gibi davranmıyorlar, diyor.”

5. BARINMA HAKKINA ERİŞİM

Türkiye’de Romanlar genellikle standartların çok altında ve yetersiz altyapıya sahip evlerde yaşıyorlar. Kalabalık mahallelerde, kiracı ya da mülk sahibi olarak hiçbir yasal güvenceye sahip olmadan, tapusuz gecekondularda, barakalarda, sundurma altlarında ya da çadırlarda barınıyorlar. Çoğunlukla elektrik, kanalizasyon ve ulaşım olanaklarına ya çok kısıtlı erişebiliyorlar ya da hiç erişimleri yok. Roman olmayanlardan ayrı mahallelerde yaşamaları nedeniyle toplumsal dışlanma ile karşı karşıyalar. Bu ayrışma her ne kadar onlar için bir hayatta kalma stratejisi olarak görülse de, ayrı mahalleler Romanlara güvenli bir alan yaratmıyor.²⁶ Görüşmecilerden birçoğunun belirttiği gibi Roman mahallesinde yaşamak, özellikle iş başvuruları sürecinde başlı başına bir yaftalanma ve ayrımcılık nedeni oluyor. Bu yaftalanma Romanları “mekânsal” olarak da farklılaştırıyor; çünkü Roman mahalleleri “en dışlananların, en ötekileştirilmişlerin yaşadığı gettolar” olarak değerlendiriliyor.²⁷

Romanlar genellikle göçebe bir halk olarak tanınsa da Türkiye’deki Romanların çoğu yerleşik düzende yaşıyor. Ancak yaşadıkları mahallelerin zor koşulları ve Roman mahallelerinde giderek yaygınlaşan kentsel dönüşüm planları nedeniyle Romanlar göçe ve başka bölgelerde yerleşmeye zorlanıyorlar.

Bölge ve mahallenin ana gelir kaynağına ve nüfusun eğitim düzeyine bağlı olarak buralardaki barınma koşulları farklılıklar gösteriyor. İzmir’den 27 yaşında bir Roman aktivist olan Elmas Köçkün, az sayıda Romanın İzmir’de lüks evlerde yaşadığını, geri kalanların çok zor koşullarda, hatta çadır ve barakalarda ikamet ettiğini anlattı.

Ankara’dan 46 yaşında bir Roman hakları aktivisti olan Yücel Tural ise bazı Romanların daha iyi yapılarda ve apartmanlarda yaşadığını, ama çoğunun yine de yoksulluk çektiğini söyledi. Yücel Tural’a göre sekiz-on kişilik Roman ailelerin çoğu tek odalı yerlerde yaşıyor, çatıları akıyor, banyoları evin dışında, elektrik ve suları kesilmiş durumda. Daha iyi apartman dairelerinde oturanlar bile benzer zorluklar yaşıyorlar:

“Örneğin bazı aileler Toplu Konut İdaresi’nin Romanlar için yaptığı apartmanlarda yaşamalarına rağmen sorunları var. Evler çok küçük, Romanlar kalabalık, ekonomik olarak zayıf ailelerden ödeme bekleniyor. Sosyal yardımlaşmaya devredildi evler, ellerinden alınıp başka Romanlara verildi, Romanlar arası çatışmaya neden oldu.”

Samsun’da yaptığı araştırma sırasında apartman dairelerinde yaşayan Roman aileleri gözlemleme olanağını bulan Yücel Tural, daha iyi durumda olan binalarda oturmalarına rağmen bu ailelerin yaşam koşullarının çok zor olduğunu anlatıyor:

“Birinci ve ikinci katlarda yaşayanlar kanalizasyon sızıntılarıyla uğraşıyorlardı. Üçüncü katta bir atla karşılaştık, gözlerime inanmadım. Sahibi arabasını binanın girişine bırakmış, ama çalmasını diye atını üçüncü kattaki dairesine çıkarmıştı.”

Bazı Romanlar genellikle diğer dezavantajlı ve yoksul kesimlerle birlikte karışık mahallelerde yaşıyorlar. Kuştepe’de yaşayan Erdal Yalçın, burasının Roman mahallesi olarak bilindiğini, ama aslında karışık olduğunu, toplam 20 bin kişilik nüfusun yalnızca 6-7 bininin Roman olduğunu aktardı. Ancak yaşam tarzları ve kültürleri nedeniyle mahalle atmosferinde Romanların ağırlıkta olduğunu da ekledi;

²⁶ <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2016/09/Roma-in-Turkey-for-OSCE-26-Sep-2.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

²⁷ <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

“Gacolarla birlikte yaşıyoruz. Gaco için Roman mahallesinde yaşamak zordur. Haftaiçi sabahın sekizinde işe başlamak zorunda olan birisi için gece yarısına kadar Roman düğün müziğiyle uyumak zordur. Ama onlar bize alıştılar, biz de onlara alıştık.”

Erdal Yalçın, Kuştepe’de hayatın ucuz olması nedeniyle burasının yalnızca Romanlar değil diğer dezavantajlı ve yoksul gruplar tarafından da tercih edildiğini söyledi. Ancak yetersiz altyapı nedeniyle doğal afet durumunda mahallede can güvenliğinin olmadığını belirtti.

“Gacolar [Kuştepe’yi] kiralar düşük diye, bir de ulaşımı kolay diye tercih ediyor. Ama Romanlar hem kiralari hem de bir arada olmak için tercih ediyorlar. Bir deprem olsa Kuştepe’deki binaların yüzde 60’ı, 70’i yıkılır. Belki benim oturduğum bina bile yerle bir olur. Mecbur katlanıyoruz. Aldığımız ücret, kazandığımız para belli. Gündelik yaşıyoruz. Başka yerde 2 TL’ye salça yok, 5 TL’ye peynir yok, bardakla sıvı yağ alamazsın.”

5.1. Sulukule’nin Yıkılması ve Kentsel Dönüşüm Süreci: Roman Kültürünün Yok Edilmesi

Türkiye’de Roman mahalleleri genellikle şehrin varoşlarında ya da en az gelişmiş kesimlerinde yer alıyor. Şehir gelişip genişledikçe birçok Roman mahalleleri şehir merkezine dahil oluyor, arsaları değerlendiriliyor ve kentsel dönüşüm tehdidiyle karşı karşıya kalıyor. Örneğin İzmir’den 23 yaşındaki Roman aktivist Nurcan Purçu’nun aktarımına göre, Uşak’taki akrabaları geçimlerini sepet örerek sağlıyorlar. Akrabaları sepet yapımında kullandıkları kamışları yakınlardaki derelerden topluyorlar ve mahallede biriktiriyorlar. Mahallenin çevresinde yükselen çok katlı apartmanlarda yaşayanlar ise bu kamış yığınlarına pislik gözüyle bakıyorlar, mahalleyi çirkinleştirdiğini düşünüyorlar. Nurcan Purçu, Roman ailelerin salt bu yüzden kentsel dönüşüm projeleri ile karşı karşıya kalabileceklerinden, bunun sonucunda da mahalleden atılabileceklerinden endişe ediyor.

Son 10 yıl içinde, özellikle İstanbul’da en az 1000 yıllık bir tarihe sahip olan Sulukule’nin kentsel dönüşüm planları çerçevesinde zorla boşaltılması ve kentsel dönüşüm girmesinin ardından pek çok başka Roman mahallesi de devlet tarafından yıkıldı. Sulukule’deki kentsel dönüşüm planını durdurmak üzere hak savunucuları, sanatçılar, müzisyenler, gazeteciler ve Sulukulelilerin bir platform kurmalarına, sürecin durdurulması için dava açmalarına ve UNESCO’nun İstanbul’daki yetkililerinin İstanbul’un dünya mirası statüsünü kaybedebileceğine ilişkin uyarılarına rağmen kentsel dönüşüm planı uygulamaya konuldu. Sulukule’deki Roman nüfusun büyük bir kısmına İstanbul’un yaklaşık 40 kilometre uzağındaki Taşoluk’ta Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından yapılan evlerin çok düşük fiyatlarla verileceği vaadedilmişti. Ancak şehir merkezinden çok uzak olan bu bölgeye yerleşen Romanlar, geleneksel işlerini sürdüremez hale geldiler. Taşoluk’a taşınan Romanlar faturalarını ve evlerinin aylık taksitlerini ödeyemediklerinden evlerini cüzi bedellerle sattılar ve Sulukule civarındaki mahallelere geri döndüler. Çok az sayıda Roman Sulukule’de yapılan apartmanlardan daire sahibi olabildi.

Görüşmecilerden Hacer Foggo, Roman hakları ve Sulukule sürecini başından beri takip etmiş bir isim. Foggo, Sulukule’deki kentsel dönüşüm projesini haber alır almaz sahada daha fazla zaman harcamaya ve kentsel dönüşüm planının yol açtığı hak ihlallerini haberleştirmeye başlamış. Zaman içinde Roman hakları aktivistine dönüşen Foggo, Roman ve Roman olmayanları harekete geçirerek mahalleyi kurtarmak için Sulukule Platformu’nun kurulmasına ön ayak olmuş:

“Yüzlerce basın toplantısı yaptık, protestolar düzenledik, Sulukule kültürünü tanıtmak için müzisyenlerle atölye çalışmaları örgütledik. Faaliyetlerimiz uluslararası medyada haber oldu. UNESCO bizimle temasa geçti, Sezen Aksu ve Tony Gatlif mahalleyi ziyaret etti. Durumu anlatmak için Brüksel’e Avrupa Parlamentosu’na gittik, TBMM’de İnsan Hakları Komisyonu’nu ziyaret ederek taleplerimizi ilettik.”

Anıtlar Kurulu'na başvuran Platform mahalledeki bazı tarihi yapıları tescil ettirmeyi başardı ve bunları yıkılmaktan kurtardı. Ancak Platform'un kentsel dönüşüm planını yasal yollarla durdurma girişimleri reddedildi, mahkemenin yürütmenin durdurulması kararına²⁸ rağmen kentsel dönüşüm süreci devam etti. Bugün halen kentsel dönüşümle ilgili hukuki süreç sonuçlanmamış olmasına rağmen mahallenin geleneksel evleri yerle bir edildi ve yerini lüks villalar aldı.

Hacer Foggo, "Sulukuleden yaşlı bir teyzemizin davası hâlâ devam ediyor. Ama evi yıkıldığı ve durumu kötüleştiği için onu bir devlet yaşlılar evine yerleştirmek zorunda kaldık," dedi..

Hacer Foggo, her şeye rağmen Sulukule Platformu'nun çalışmalarının Türkiye'de Romanların durumunu daha görünür kıldığını da belirtti:

"Avrupa Birliği'nin Türkiye İlerleme Raporları'nda her yıl mutlaka Sulukule bahsi geçti, böylece Roman da bu raporlara girdi ve görünür oldu. Roman Açılımı²⁹ da o döneme denk geldi. Sulukule'nin büyük etkisi oldu."

Hacer Foggo Türkiye'deki kentsel dönüşüm sürecinin, Sulukule ile birlikte, ilk önce Roman mahallelerinde başladığını, çünkü buraların en zayıf halkalar olarak görüldüğünü söyledi.

Sulukule'deki kentsel dönüşüm, çoğu Romanın hafızasında kültürlerinin yok edilmesi olarak yer etti. Projenin durdurulmasına yönelik hareketin başarıya ulaşamaması Roman toplumunun belleğinde önemli bir iz bıraktı. Tüm görüşmeciler Roman mahallelerindeki kentsel dönüşüm planlarından konuşurken Sulukule'nin adını andılar ve umutsuzluklarını dile getirdiler. Elmas Köçkün bunu şu sözlerle ifade etti:

"Kentsel dönüşüm başından beri Romanları etkiliyor. Romanların sosyal yaşamlarına uygun yerler inşa edilmeden evleri ellerinden alınıyor. Bu insanlara fayda sağlanması isteniyorsa taleplere göre dönüşüm modeli geliştirilmeli, yaşam tarzlarına uygun binalar inşa edilmeli. Roman mahalleleri yok oldu, kültür yok edildi ve insanlar yerinden edildi. Sulukule kült bir örnek. İzmir'e de kentsel dönüşüm gelecek. Pek çok Roman mahallesi var, neyle karşılaşılacak bilmiyoruz. Daha öncekilerde olduğu gibi buralarda da hak ihlalleri yapılacak diye düşünüyorum."

İstanbul'un önde gelen Roman mahallelerinden olan Sarıgöl'deki Roman yerleşimlerinin kentsel dönüşüm sürecine ve bunun Romanlara ödetilen bedeline tanıklık eden Erdal Yalçın bu planlar uygulanırken standart prosedürlere bile uyulmadığına dikkat çekiyor:

"Sarıgöl'e gittik, yaşlı bir kadın evimi yıktılar, dedi. Komşuya gitmiş, o sırada belediye eşyası içindeyken evini yıkmış. Belediye yetkililerine sorduk, ne yapıyorsunuz diye. Biz tebliğ ettik zaten dediler. Kadının okuması yazması yok, olmaz dedik. Bunun gibi birçok aile [kentsel dönüşüm planlarının] mağduru oldu, yetkililer tapu tahsis belgeleri hiçe sayıldı. Bunu bir Gaco mahallesinde yapamazsınız, eşyaları olan ya da tapu tahsis belgesi olan evi yıkamazsınız ama Romanlara çok kolaylıkla yapılıyor."

Eyüp Demirezen benzer hak ihlallerinin Bandırma'daki Roman mahallelerinin kentsel dönüşümü sırasında da yaşandığını söylüyor:

"İnsanları TOKİ'nin yaptığı evlere gönderdiler, ama insanlar kiralari, aidatları ödeyemediler. Bu insanların yüzde altmışı Romandı, diğerleri Kürtler gibi farklı dar gelirli topluluklardandı. Uyum sorunu oldu; farklı [etnik ve ırksal] gruplar arasında kavgalar çıktı, ölümlü kavgalar yaşandı. Ailelerden ancak 10-15'i mahallelerine geri dönebildiler, yıkılacak evlere yerleştiler, ev sahipleri onları çıkaramadılar. Bu aileler çok zor koşullarda yaşıyorlar, geridönüşüm için kâğıt ve çöp toplayarak hayatta kalmaya çalışıyorlar."

²⁸ <https://www.hurriyetdailynews.com/court-rules-against-new-sulukule-villas-23085> (Erişim 14 Kasım 2021).

²⁹ Roman Açılımı'na ilişkin daha fazla bilgi için lütfen Bölüm 6.1'e bakınız.

Edirne'den 27 yaşında bir Roman aktivist olan Olgun Çaylı ise kentsel dönüşüm kapsamındaki mahallelerde uyuşturucu ticareti ve kullanımında artış gözlemlediklerini ve bölgede polis baskısının da arttığını anlattı. Uyuşturucu sorunları nedeniyle güvenliğin zaafa uğradığını ve yoksulluğun arttığını, bunun sonucunda insanların evlerini yok pahasına satarak mahallelerini terk etmeye daha kolay ikna edildiklerini belirtti. Olgun Çaylı ayrıca kentsel dönüşüm sürecinde mahallelinin ödemeler, başvurular ya da itirazlarla ilgili olarak yetkililerle doğru düzgün iletişim kuramadıklarının da altını çizdi:

“Devlet [mahalleye] geliyor, kentsel dönüşüm yapıyor, ve gidiyor.”

İstanbul'dan 25 yaşındaki Roman aktivist Eren Çekiç, gelecekteki kentsel dönüşüm planları için bahane ve gerekçe yaratmak amacıyla devletin Roman mahallelerinde suçla mücadele etmemeyi tercih ettiğini söyledi:

“Uyuşturucu kullanımına dair devletin hiçbir müdahalesi yok, polis devriye gezmiyor. Sosyal psikologlar tarafından uyuşturucunun zararlarını anlatan programlar düzenlenmiyor, belediyenin ıslah programı yok. Eylem planında var ama uygulandığını göremiyoruz. Yarın öbür gün kentsel dönüşüm yapıp, paralı insanlara satarken ‘Burası kötü, suç işlenen bir bölge, değiştirmemiz lazım, yıkalım,’ diyorlar.

Sakarya'dan 46 yaşında bir Roman aktivist olan Orhan Tanyel ise Sapanca'daki kentsel dönüşüm sürecinin adaletsiz işlediğini ve ancak bir kısım Romana evleri için ödeme yapıldığını belirtti:

“İrtibat ofisi kurduk ilk etapta, tapu sahipleri gittiler, yerimin değeri nedir diye sordular. Fiyatlar çok korkunçtu, insanlarda tepkiye neden oldu. Mahallede buluştuk, yürüyüş yaptık, Sapanca Belediyesi'nin önünde oturma eylemi yaptık, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na serzenişte bulunduk, sonrasında fiyatlar biraz yükseldi. Mahkemeye de başvurduk, bazıları paralarını aldılar. Kimi evini aldı, kimi daireye yerleşti.”

Orhan Tanyel yaşadığı mahallenin yakında kentsel dönüşüme gireceğini ve bunun mahalle halkını dört bir yana dağıtacağını söyledi:

“Şu anda benim mahalleimde kentsel dönüşüm planı askıda, çözüm üretemiyorlar ya da belli bir fiyat yok akıllarında. Ama birkaç yıl içinde yüzde yüz [kentsel dönüşüm] olur. 20, 30, 40 hanelik geniş aileler sülalesiyle kafasının estiği noktaya gider, ama çok uzaklaşamazlar merkezi noktalardan. Dağılmalar yaşanacak kesin, parçalanmalar olacak.”

Roman mahallelerindeki hayatı anlatırken Orhan Tanyel, eskiden insanların evlerinin kapılarını kilitlemediğini, evlerinin önünde oturduklarını, müsait olup olmadıklarını sorma ihtiyacı duymadan komşuların birbirlerine gittiğini, yoldan geçerken tüm mahalleliyle sosyalleştiklerini söyledi. Ancak kentsel dönüşüm ve zorunlu göç nedeniyle insanların yabancılarla birlikte yaşamaya alışmaya çalıştıklarını, kapılarını kilitlediklerini ve eskiden olduğu gibi sosyalleşemediklerini dile getirdi. Orhan Tanyel'e göre bu değişim insanların psikolojisi üzerinde derin olumsuz etkilere yol açtı.

Mevsimlik tarım işçisi olarak çalışan Romanlar ise göçebe ya da yarı-göçebe bir yaşam sürmeye devam ediyorlar. Göç güzergâhları da tarım yapılan ve ürünlerin ucuz olduğu yerlerin çevresinde gelişiyor. Bu gruplar genellikle kurması ve kaldırması kolay çadırlarda yaşıyorlar.

Türkiye'de Romanlar farklı kültürel, etnik ve dini gruplardan oluşuyor. Dolayısıyla her Roman mahallesinin kendisine özgü bir kültürü bulunuyor ve farklı Roman mahallelerine taşınan Romanlar, mahalleye uyum sağlamakta zorluk yaşayabiliyor. Olgun Çaylı, kendi yaşadığı Roman mahallesine dışarıdan gelen Roman ailelerin entegre olmasının zaman aldığını söyledi:

“Sulukule’den göç eden aile var mahallede. Bir kızı ve bir oğlu okulu bıraktılar. Entegrasyonda zorluk çekiyorlar. Farklı bir Roman mahallesine yerleşmek süreç alıyor. Anneleri aylarca sokağa çıkamadı, insanlara güvenmediğinden komşuya gidemedi.”

5.2. Linç ve Zorla Yerinden Edilmeler

Roman çocuklar, zorla yerinden edilme ve tahliyelerin, bunun yanı sıra göçebe ve yarı-göçebe hayatın en olumsuz etkilediği kesim. Bazı durumlarda mahallelerinden zorla çıkarılan aileler, en uygun yeri buluncaya kadar birçok yeri dolaşmak durumunda kalıyorlar. Çocuklar da onlarla birlikte hareket halinde kalıyorlar ve nihayetinde bir yere yerleştiklerinde, yeni okullarına entegre olmakta, yeni öğretmenlerine ve arkadaşlarına alışmakta zorluk çekiyorlar. Bu süreçte göçebe hayat nedeniyle derslerini kaçırıyorlar ve yeniden başlamakta zorlanıyorlar. Mevsimlik işçilerse göç sırasında çocuklarıyla hareket ettiklerinden, çocuklar okullarına devam edemiyorlar. Bu çocuklar çoğu zaman okulda başarısız oluyor, ders çalışmak istemiyor ve nihayetinde pek çoğu okulu bırakıyor.

Elmas Köçkün’ün anlatılarında, ailesinin yarı-göçebe hayatı nedeniyle çocukların okula devamlılıklarının olumsuz etkilendiğini söyledi. Köçkün, Ürettiklerini çeşitli yerlerde satarak geçinen ve yarı-göçebe bir hayat sürdüren Uşak’taki akrabalarının çocuklarının okula düzenli devam edemediğini belirtti:

“Hala farklı şehirlere gidiyorlar, mallarını satıyorlar. Hava iyi olduğunda ya da kışın dahi, çocuğu tek başına bırakmıyor. Çocuklar eğitimden geri kalıyor. Okula döndüğünde oryantasyon problemi yaşıyor, arkadaşlık geliştiremiyor ve dolaylı problemler yaşıyor.”

Selendi ve İznik’te yaşanan linç girişimleri yakın geçmişte Romanları hedef alan en ciddi şiddet vakalarıydı. 35 yıldır Romanların yaşadığı Manisa’nın Selendi ilçesinde, 31 Aralık 2009’da bir Roman, bir kahvede kahve sahibi ve akrabaları tarafından dövülmüştü. Bu olayın ardından şiddet tırmanmış, 5 Ocak 2010’da Selendi halkı Romanların evlerine ve çadırlarına saldırarak, araçlarını ve arabalarını tahrip etmişti.³⁰ Yaşanan şiddet olayları ve linç girişimi sornasında Selendi’de yaşayan 75 Roman ilçeden sürüldü. Roman Hakları Derneği’nin raporuna göre saldırılara 1000 kişi katıldı.³¹ Raporda Selendi’den sürülen ailelerin dağıldı, Manisa’nın diğer ilçelerine göç etti, yeni yerlerinde yaşam koşulları daha da ağırlaştı ve Selendi’deki göreceli huzuru ve geçim olanaklarını bir daha elde edemediler.³² Raporda ayrıca linç girişiminin yarattığı travma ve psikolojik destekte sağlanmaması nedeniyle kadınlar ve çocukların evlerinden çıkmaya korktukları, çocukların sonunda okulu bıraktıkları belirtiliyor.³³

Roman Hakları Derneği Başkanlığını yürüten, aynı zamanda da Selendi raporunu hazırlayan Yücel Tural, devlet yetkililerinin saldırı kurbanlarına davranışlarından büyük rahatsızlık duyduğunu ve hayalkırıklığına uğradığını söyledi:

“Romanları götürdükleri yerde onlara çanak tabak veriliyor. Romanlar, bize kullanılmış şeyleri mi layık görüyorsunuz dediğinde, yetkilinin cevabı ‘Senin evinde daha iyisi mi var?’ oluyor. Bu Romanlara bakışı gösteriyor.”

Yücel Tural, Selendi mağdurlarının devamlı bir yerden diğerine göç ettirildiğini ve hiçbir yerde iyi karşılanmadıklarını, birer “vebalı” muamelesi gördüklerini anlattı. Linç ve sürekli hareket halinde olmanın yarattığı travma nedeniyle çocukların topluma ve okula entegre olamadıklarını belirtti:

³⁰ <https://www.ihd.org.tr/blon-el-rapor167/> (Erişim 14 Kasım 2021).

³¹ <https://m.bianet.org/bianet/toplum/168964-selendi-raporu-linc-ve-surgun-edilen-romanlar-huzur-bulamadi> (Erişim 14 Kasım 2021).

³² T. Özbek, *Manisa Selendi İlçesindeki Linç Girişimi Sonrasında Başka İlçelere Sürülen Romanların Ekonomik ve Psikolojik Durum Tespiti Araştırma Raporu*, Roman Hakları Derneği, Ankara, 2015.

³³ a.g.e.

“Bir kız çocuğuna rastladım, kalabalığa karışamıyor, düğüne gidemiyor, yüksek sestten korkuyor. Travmasıyla yaşamaya çalışıyor. Devlet ona sahip çıkmamalı mıydı? Bu insanların günahı neydi? Tek günahları vardı, Roman olmak. Roman olmak suç mudur?”

Mahkeme, Selendi saldırılarıyla ilgili olarak 38 sanığa mala zarar vermek ve halkı kin ve düşmanlığa tahrik suçlarından 8 ay ile 45 yıl arasında hapis cezası verdi. 42 sanık ise beraat etti.³⁴ Yücel Tural dava sürecinin ilk başlarında engellerle karşılaştıklarını, sürece dikkat çekmek için bir medya kampanyası yürüttüklerini belirtti:

“2010 ile 2012 arasın dava donmuş gibiydi. Davayı görünür kılmaya başladık, medyayla paylaştık. Davanın seyri 2013'te değişti, medya takip etmeye başladı. 8 aydan 48 yıla kadar ceza kesildi. Müdahilliğimiz kabul oldu, dosyaya raporlarımızı, araştırmalarımızı sunduk. Dava sonucu memnun etmese de Türkiye şartlarında yabana atılmayacak bir sonuç çıktı.”

Bursa'nın İznik ilçesinde de 7 Eylül 2013'te benzer bir linç girişimi olmuştu. Roman olmayan bir kişi öldürülmesi üzerine Roman bir baba ve oğlu şüpheli olarak tutuklanmıştı. Olay mahallede Romanlara karşı nefret fitilini ateşlemiş ve iki gün süren bir linç kampanyasına dönüşmüştü. İznik halkı Romanların evlerine, dükkanlarına, araçlarına ve arabalarına saldırmıştı.³⁵ Ancak Selendi davasından farklı olarak İznik'teki linç girişiminin 31 sanığı bir ile beş ay arasında hapis cezası aldılar ve cezaları ertelendi. Neticede hiçbir sanık bu saldırılar ve linç girişimi nedeniyle hapse girmedi. Yücel Tural'ın Roman Hakları Derneği'nin davaya taraf olma talebi kabul edildi. Tural, davada verilen kararın Romanlara şiddetin cezasız kalması anlamına geldiğini ve Roman toplumunda üzüntüyle karşılandığını söyledi.

Yücel Tural, Selendi ve İznik'teki linç girişimleri Türkiye'deki Roman gerçeğini ortaya koyduğunu ifade etti:

“Roman meselesinin gerçek manada ne olduğunu anlatan Selendi ve İznik olaylarıdır. İki kişi arasında bir olaymış gibi gözükse de, meselenin geçmişinin nerelere dayandığını gösteriyor. Dönemin belediye başkanı ‘bu çingeneleri buradan atacağım’ diyor, linç girişimi sırasında belediyeden insanların toplanmasına dair anons yapıldığı, belediye araçlarının kullanıldığı iddiaları var. Romanlara saldırılar saatlerce sürüyor, hiç poli gelmiyor. Sonunda jandarma ekibi Romanları alıp karakola götürüyor. ‘Bu jandarma zaten Roman’ diyorlar. Bilmeden bunu söylüyor olmaları üzerine düşünülmesi, Roman olmayan birisinin kendisine yardım edeceğine hiçbir şekilde inanmıyorlar.”

Eren Çekiç, kentsel dönüşüm projesi nedeniyle Sarıgöl'den sürülen Romanların Edirne'deki mahallelerine taşındıklarında burada yaşayanlar tarafından hiç hoş karşılanmadıklarını, bu nedenle topluma entegre olamadıklarını anlattı:

“Sarıgöl'den gelenler 6-7 yıldır burada yaşıyorlar. Ama bakkallar onlara veresiye vermiyor; ben burada doğduğum için bana veriyor. Sarıgöl'den geldiler diye onlara güvenmiyor. İşlere başvuruyorlar ama insanlar güvenmiyor, tanıdıkları tercih ediyor.”

Kemal Vural Tarlan, özellikle Domlarla ilgili çalışma yürüten bir Roman hakları aktivisti. Tarlan, Dom halkının çoğunlukla Doğu Anadolu'da yaşadığını, bölgedeki çatışmalı ortam nedeniyle Domların sürekli olarak buralardan göç etmekte olduğunu, genellikle yerlerinden edilen Kürtlerin peşinden gittiklerini belirtti. Tarlan, kimi zaman Domların, Batıdaki kentlere göçen Kürtlerle birlikte gittiklerini, Kürtlerle beraber kent yaşamına

³⁴ <https://www.diken.com.tr/233861-2/> (Erişim 14 Kasım 2021).

³⁵ <https://m.bianet.org/bianet/toplum/168585-iznik-te-romanlara-linc-girisiminde-herkese-beraat> (Erişim 14 Kasım 2021).

entegre olduklarını söyledi. Tarlan, şu anda Domların çoğunun mevsimlik işçi olarak çalıştığını, bu nedenle gezgin bir yaşam sürdürdüklerini belirtti.

Domların nadiren özel mülk sahibi olduğunu ve mülkiyetle bağlarının zayıf olduğunu söyleyen Tarlan, bu nedenle kentsel dönüşüm projeleri sırasında yetkililerin Domları çok daha kolaylıkla varoşlara ve kentin gecekondu bölgelerine sürebildiklerini kaydetti:

“Evlerini çok ucuza müteahhitlere, TOKİ’ye veriyorlar, kamudan, devletten korkup bırakıp gidiyorlar. Sürekli kentlerin çeperine doğru itiliyorlar.”

6. EĞİTİME ERİŞİM

Roman çocukların eğitime erişimi her zaman sorunlu olmuştur. Birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de “Roman okulları” ya da yalnızca Roman öğrencilerin eğitim gördüğü sınıflar oluşturulmuştur. Roman çocukların okula kaydedilmemesi, düşük devam oranları, okulda performans düşüklüğü ve erken okulu bırakma, eğitim alanındaki başlıca sorunları oluşturur.³⁶ Roman mahallelerinde dışarıya kapalı bir hayat sürmeleri ve derin yoksulluk nedeniyle çoğu Roman çocuk eğitime erişimde eşitsizlikle karşılaşmaktadır. Eğitime erişebilenlerin çoğuysa okul masraflarının karşılanamaması ve okulda yaşanan ayrımcılık nedeniyle erkenden okulu bırakmaktadır.

Bazı görüşmeciler sorunun ailelerin çocuklarını okula gitme ve ders çalışma konusunda teşvik etmeleri halinde çözümlenebileceğini söylerken, bazıları da genellikle konunun okullardan kaynaklandığı görüşünü savundu. Halit Keser’e göre çocukların okul yaşamlarında aileler büyük rol oynuyor:

“Çok istekli öğretmenler de gördüm ama onlar da yılıyorlar, [Roman öğrencilerin] çok üzerlerine gitmiyorlar. Marjinal yerlerde öğretmenlere ‘Sen ne karışyorsun?’ diyenler de var. Öğretmenin de çok yapacak şeyi yok.”

Elmas Köçkün ise Roman çocukların hem ailenin hem de okulun çabasıyla okulda başarılı olabildiği fikrinde:

“Ailenin soso-ekonomik durumuna bağlı. Aile eğitime önem veriyorsa bir şekilde ihtiyaçlar karşılanıyor. Ama eğitim bizim için ikinci, üçüncü planla kalabiliyor. Önce karnını doyurmak va barınmak, sonra eğitim geliyor.. Ama [Roman çocuklar] genelde eğitimde geri kalıyorlar, okula devam etseler bile, oryantasyon sorunu yaşıyorlar. Özellikle Roman olmayan çocukların çoğunlukta olduğu okullarda etiketlenme, ayrımcılık problemleri yaşıyorlar. Görünüşleri, giyimleri ve konuşmalarıyla görünür oluyorlar ve çocuklar bunu ayrımcı dille karşıyor.[Roman çocuklar] buna maruz kalınca okula devam etmek istemeyebiliyor.”

Elmas Köçkün okuldaki performansında ailesinin büyük rol oynadığını, çünkü daha iyi koşullardaki bir okula gönderildiğini, ancak dedesinin kendisini bu okula kaydettirebilmek için rüşvet vermek zorunda kaldığını anlattı:

“Benim okulumda çoğunluk Türk’tü. Kürt ve Romanların yoğun gittiği okul vardı, dedem beni ona göndermedi. O okulda okuyan ve başarılı olan pek arkadaşım olmadı, genellikle okulu bıraktılar. Koşulları kötüydü, hijyen problemi vardı, öğretmenler çok kaba ve sertti. Çok kalabalıktı, bir sırada üç kişi oturuyordu. O okula gitmek istemezdim.”

Elmas Köçkün’ün anlattıklarına benzer şekilde Eyüp Demirezen de Roman ailelerin çocuklarını mahalleleri dışındaki okullara ya da özel okullara kaydettirmeye çalıştıklarını, çünkü “Roman okulları”nın öğretmenlerin “sürgün” yeri olduğunu, buralara performans notu düşük öğretmenlerin atandığını söyledi. Erdal Yalçın da Eyüp Demirezen’in anlattıklarına paralel olarak Gacoların çocuklarını “Roman okulları” dışındaki okullara kaydettirmenin bir yolunu aradıklarını, ancak yalnızca ekonomik durumu iyi olan Roman ailelerin çocuklarını ders çalışmaya teşvik ettiklerini, hatta bu ailelerden bazılarının çocuklarını özel okullara kaydettirdiklerini aktardı.

³⁶ <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2016/09/Roma-in-Turkey-for-OSCE-26-Sep-2.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

6.1. Okullarda Ayrımcılık

Elmas Köçkün her ne kadar okuduğu karma okulda diğer öğrenciler tarafından ayrımcılık ve damgalamayla karşılaşmış olsa da, bunların üstesinden öğretmeninin desteği sayesinde kurtulduğunu anlattı:

“Ben okumaya çok ilgilidim. Okul benim için mahalleden çıkıp farklı bir yaşam alanına dahil olma. Ama çocuklar zalim olabiliyorlar. Arkadaşlarım tarafından ayrımcılığa uğradım esmer tenliyim diye. ‘Çingene geldi’ diyorlardı. Ama ilkokul öğretmenim bana çok ilgi gösterdi. Yanlış yaptığımda kişisel değerlendirdi, toplumuma mal etmedi, toplumsal etiketleme yapmadı, farklı hissettirmede. Türkçe ve sosyal dersleri çok severdim, benim merakımı görüp teşvik etti.”

Roman kimliği yüzünden ayrımcılık gören Elmas Köçkün, başlarda Roman kimliğini reddettiğini, annesinin okula şalvarla gelmesinden utandığını, ondan başka bir şey giymesini istediğini anlattı:

“Annemler haftaiçi pazara gelince okulun önüne uğrarlardı. ‘Çingene’, ‘annesi şalvarlı’ etiketlemesine maruz kaldım. Ya reddedeceksin, ya kabul edeceksin. Kültürümle barışmam, kabul edip [Roman hakları] savunuculuğunu yapmam lise ve üniversite yıllarımda oldu.”

Karma bir okulda okuyan Nurcan Purçu ise en çok diğer öğrencilerden ve öğretmenlerinden ayrımcılık gördüğünü söyledi:

“Genelimiz Gacoydu, ben de çok dışlandım. Ten rengim yüzünden elimi tutmazlardı. Öğretmenim eşitliği sağlayacak biri değildi. Çalışkandım, takdir alırdım ama hep tembel öğrenciler sırasında oturmuşumdur. Sınıfın öbür tarafına hiç geçemedim. Öğretmenin tutumundan kaynaklı olduğunu düşünüyorum.”

Nurcan Purçu okullarda ayrımcılığın devam ettiğini, kuzeninin kızının bu ayrımcılık yüzünden okulu bıraktığını anlattı:

“Kuzenimin kızı Roman diye çocuğu dışlamışlar. Sürekli baskı yapıyorlar, öğretmeni ona sen yapamazsın diyor. Başarılı bir çocuktı, okulu da arkadaşlarını çok seviyordu. O dönem okula gitmek istemedi. Kuzenim devreye girmese, çocuk bize haber vermese okuldan uzaklaşacaktı, 17’sinde evlenmiş olacaktı.”

Elmas Köçkün, öğrenciliği sürecinde diğer birçok Roman öğrenci gibi bir rol model eksikliğinden muzdarip olduğunu söyledi. Köçkün, ödevleri için yardım isteyecek kimsenin olmadığını, yardıma ve desteğe ihtiyaç duyduğu zamanlarda yalnız hissettiğini belirtti:

“Ne mahallede ne çevremde destek yoktu. Yaşamsal problemler ön planda olduğu için, eğitim bu sorunları halletmiş ailelerin kaygısıydı. Ödevlerimi yapmakta zorlanıyordum, yapabildiğimi yapıyordum. Öğretmenim bazen kızırıyordu. Hep kızsız okula gitmezdim.”

Elmas Köçkün gibi Erdal Yalçın da öğretmenlerin tavrının ve bunun Roman öğrenciler üzerindeki etkisinin önemine dikkat çekti:

“‘Sen gelme okula, ben sana sınıfı geçireceğim’ diyen öğretmen duydum. Çocuklar üçüncü sınıfa geliyor, okuma yazma bilmiyor, bu sefer sinirleniyorlar.”

Nurcan Purçu, Roman çocukların rol modelinden yoksun olmalarının yarattığı soruna işaret etti. Purçu, Roman öğrencilerin hayranlık duyacakları, onlardan öğrenecekleri, ilham alacakları eğitimli Romanların olumlu örnek oluşturmalarının önemine dikkat çekti ve kendisinin de çevresinde okul çağındayken derslerine yardımcı olacak kimsenin olmadığını anlattı:

“Ben anneme babama ödevime yardım et diyemedim. Ailem ilkokul mezunu. Dördüncü, beşinci sınıfa kadar yardım ettiler ama sonrasında destek alabileceğim biri olmadı. Sosyal destek lazımdı ve çok zorlandım.”

Eren Çekiç, Edirne'deki Roman çocukların daha çok Roman okullarına gittiklerini ve bunun Roman çocuklar ile Roman olmayan çocuklar arasında büyük bir uçuruma neden olduğunu belirtti:

“Roman çocuklar sosyal aktivite gruplarına katılırken Roman olmayan çocuklar etüt gruplarında ders çalışıyorlar. Sınavlarda Roman çocuklar düşük not alıyorlar. Okullara başvurduk, neden ayrımcılık yaptıklarını, Roman çocukların neden etüt gruplarına alınmadıklarını sorduk. Cevap: Burada talep yok. Eğer sen [öğrencilere] ne olduğunu anlatmazsan tabii talep gelmez. Ama sosyal aktivite öğretmenlerin kolayına geliyor.”

Yücel Tural'a göre Romanlar çocukların eğitim düzeyi 10 yıl öncesine göre gerilemiş durumda:

“Durum çok korkunç. On yıl önce liseye gidemiyor derken, şimdi ilkokula gidemez oldular. Okulların fiziksel yapısı, kapasitesi çok düşük. Özellikle müzik, beden ve resim öğretmenleri yok. Bu konuların üzerinde durulsa çok ciddi cevherler çıkabilir. Okul yöneticileri, öğretmenler, hatta hademeler bile çok ayrımcı ve aşağılayan bir tutum içindeler. Romanlar okula göndermek ve oraya para harcamaktansa, çocuğu kendisiyle çalıştırıyor. Romanlara yönelik Strateji Eylem Planı'nın eğitim başlığı ciddi şekilde ele alınarak düzenlenmeli.”

Eyüp Demirezen, okuma yazma öğrenemeyen Roman çocukların alfabenin bazı harflerini ve bazı sözcükleri sosyal medya aracılığıyla öğrendiklerini anlattı:

“Allahtan internet var çıktı da çocuklar mecburen okuma yazma, kelime, hard öğreniyorlar. Bazı kelime ve harfleri tanıyorlar ama sistem yok. Sürekliği girdiği sitelerin ismini biliyor, Google ve Youtube'da sesli arama yapıyorlar.öğreniyorlar.

6.2. Erken Evlilikler

Araştırmalar³⁷ Romanlar arasında erken evliliğin çok yaygın olduğunu ortaya koyuyor. Erken evlilik geleneksel kodların ve çoğu kez ailenin hayatta kalma stratejisinin bir parçası olarak görülüyor; çünkü çocuğun evlenmesi demek aile içinde beslenmesi gereken bir boşazın eksilmesi demek. Erken evlilikler genellikle ortaokul ya da lisede, 15-16 yaş civarında yapılıyor.³⁸ Bir araştırmaya göre³⁹, Kocaelili Romanlar arasında erken evlilik oranı yüzde 34,3 seviyesinde ve Roman kızların yaklaşık yarısı 18 yaşına gelmeden evleniyor. Çoğu kez okulu bırakan çocuğun kaderi erken evlilik oluyor. Ancak bazı durumlarda erken evlilik nedeniyle okul bırakılıyor ve çocuk çalışmaya başlıyor. Erken evlilikler Romanların yaşadığı sorunların başlıca nedeni olarak algılanırken, bazıları için ise zaten varolan sorunları daha da derinleştiriyor ve Roman toplumu için bir kısır döngü oluşturuyor.⁴⁰

Türkiye'de yasal evlilik yaşı 18. Ancak istisnai koşullarda mahkemenin onayı ile çocuk 16 yaşında da evlenebiliyor. Anne ve babasının izin vermesi halinde 17 yaşında da evlenebiliyor.⁴¹ Fakat çoğu durumda erken evlilikler ailenin ya da topluluğun zorlamasıyla gerçekleşiyor ve bu durumda çocukların sağlık hizmetlerine erişimi engellenebiliyor, ve hatta sağlıkları tehlikeye girebiliyor. Türkiye İstatistik Kurumu'nun

³⁷ Bkz. <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2016/09/Roma-in-Turkey-for-OSCE-26-Sep-2.pdf> s:3 ve <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1657770> (Erişim 14 Kasım 2021).

³⁸ <https://minorityrights.org/wp-content/uploads/2016/09/Roma-in-Turkey-for-OSCE-26-Sep-2.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

³⁹ <https://jasstudies.com/DergiTamDetay.aspx?ID=4875> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴⁰ a.g.e., s.4.

⁴¹ <https://www.unicef.org/turkey/%C3%A7ocuk-ya%C5%9Fta-evlilik> (Erişim 14 Kasım 2021).

verilerine göre 2009 yılında erken evliliklerin tüm evlilikler içindeki oranı yüzde 8,1'di ve bu oran 2019'da yüzde 3,1'e düştü.⁴² Ancak resmi istatistikler yalnızca 16 ve 17 yaşlarındaki evlilikleri kapsadığından, daha küçük yaştaki evliliklerin oranı bilinmiyor.

Orhan Tanyel erken evliliklerin Roman toplumunda hâlâ sorun olmaya devam ettiğini ancak evlilik yaşının giderek yükseldiğini söyledi:

"Önceden 14-15'li yaşlarda [evlilik] yoğundu, ama biraz kırıldı, şimdi 16-18'li yaşlara doğru yükseliyor. Mahalle mahalle değişiyor. Toplumun daha kaynaştığı karma mahalleler bu konuda gayet iyiler, buralarda 18 yaşın altında evlenen yok gibi."

6.3. SIROMA Projesi: Bir başarı hikayesi mi yoksa başarısızlık hikayesi mi?

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinin "Roman Açılımı" başlığı çerçevesinde öngörülen "Romanların Yoğun Olarak Yaşadığı Yerlerde Sosyal İçermenin Desteklenmesi" (bundan böyle "SIROMA" olarak anılacaktır) projesi 9 Kasım 2015'te başladı. Proje, AB, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı işbirliğiyle yürütülüyordu.⁴³ SIROMA projesi Romanların ve dezavantajlı bireylerin topluma entegrasyonunun kolaylaştırılması hedefiyle sosyal koruma alanındaki kurumların kapasitelerinin artırılmasını amaçlıyordu. 24 ayı kapsayan proje süresi içinde, projenin hedeflerine ulaşmak üzere 12 ilden 44 pilot okul belirlendi.⁴⁴ Romanların projeyi heyecanla benimsemelerine rağmen görüşmeciler projenin uygulanması konusunda hayal kırıklığına uğradıklarını belirttiler, değerlendirme ve durum tespiti yapılmamasından şikâyet ettiler. Barınma, sağlık ve eğitim alanlarında hâlâ eşitsizliklerle mücadeleye devam eden Roman dernekleri Roman Açılımı Strateji Aksiyon Planı'nın uygulanmasındaki yetersizlikleri eleştirdiler.⁴⁵ Öte yandan SIROMA'ya ilişkin bir araştırmada "birçok Roman derneğinin çıkar ilişkilerine girmesi nedeniyle" Roman toplumunun çoğunluğunun güvenini kaybettiği, Roman toplumuna destek veren diğer derneklerin "kamuoyunun güvenini kazandığı" belirtiliyor.⁴⁶

Çocuğunu SIROMA'nın pilot okullarından birine yazdıran Olgun Çaylı, öğretmenlerin ilgisizliğinden şikâyetçiydi ve çocukların matematik gibi temel dersler yerine müzik ve spora yönlendirilmesinden rahatsızlığını dile getirdi:

"Matematikten çıkarıp çocukları mehteran çalışmasına gönderiyorlardı. Bu çocuk sınava girecek ve sınavda onlara ritim sormuyorlar. Ben buna karşı çıkıp mücadele verdik. Belli bir oranda düzeldi ama bizim elimizde değil. Ben de uzaklaştım, çocuğumu da okuldan uzaklaştırdım. Bu çocuklar zaten bir şey olmayacak algısı var, değiştirmek mümkün değil. Biz çocuğumuzu başka bir okula aldık."

Projenin uygulaması sırasında ayrımcılık yapıldığını ve çocukların durumlarına ilgisiz kalındığını söyleyen Eren Çekiç de SIROMA'yı eleştirdi:

"SIROMA projesi çerçevesinde Roman mahallesindeki okulların bahçelerine konteynerler konuldu, okul sonrası eğitim almaları planlandı ama bu büyük ayrımcılık. Diğer çocuklar eve giderken Roman çocuklar konteyner içine... Birçok dernek başkanı itiraz etti ama konteynerler kaldırılmadı. 5 yıllığına okullara zimmetliler. Konteynerler şu anda okulların bahçelerinde kapıları kilitli birer utanç müzesi olarak duruyor."

⁴² <https://www.amerikaninsesi.com/a/turk%C4%B1yede-kiz-cocuklar%C4%B1-evlilikleri-onlenebiliyor-mu/5617098.html> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴³ <http://www.il2ii.eu/siroma-project-technical-assistance-for-promoting-social-inclusion-in-densely-roman-populated-areas-project> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴⁴ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/800449> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴⁵ <https://m.bianet.org/bianet/toplum/244222-roman-dernekleri-plan-var-ama-eylem-yok> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴⁶ <https://www.ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

Eren Çekiç ayrıca SIROMA'ya ilişkin bilgi güncellemelerinin yapılmadığını ya da gözlem raporları hazırlanmadığını, bu nedenle de projenin başarısı hakkında bir değerlendirmenin mevcut olmadığını belirtti.

6.4. Ekonomik Kriz ve Pandemi

SIROMA gibi projeler, Roman sivil toplum temsilcileri tarafından oldukça eleştirilse de Romanların okula ve eğitime erişimine destek sağlıyor. Ayrıca artık liseden mezun olan çocukların gidebilecekleri üniversite seçenekleri artmış durumda. 2001 yılında 71 üniversite ve 1,5 milyon üniversite öğrencisi varken, 2020 yılında bu sayı, 204 üniversite ve 8 milyon üniversite öğrencisine çıktı. Üniversite sayısının artması, çok daha fazla sayıda Roman öğrencinin yüksek eğitime devam etmesine ve meslek sahibi olmasına imkan sağlıyor. Aynı zamanda yoksul öğrencilerin yüksek öğrenime devam edebilmesini destekleyen öğrenci burs ve kredi imkanları mevcut. Örneğin bunlardan biri olan Roma Eğitim Fonu Burs Programı⁴⁷ yüksek öğrenimden mezun olan Roman öğrencilere burs veriyor. Ancak Roman çocukların eğitime erişimlerine destek çalışmaları ekonomik kriz ve pandemi nedeniyle önemli ölçüde aksamış durumda.

2018'den bu yana Türkiye bir döviz kuru ve borç kriziyle karşı. Aralık 2021'de Türk Lirası dolar karşısında rekor seviyede değer kaybederek 17 seviyesini gördü, ABD doları karşısında değerinin yüzde 55'ini kaybetti.⁴⁸ İşsizlik Kasım ayında yüzde 11,2 olarak belirlenirken, bir önceki aya göre işsiz sayısı 39 bin kişi artarak 3 milyon 777 bin kişiye yükseldi. Bu sayı içinde 15-24 yaş arası genç işsizler yüzde 22,3'e yükseldi.⁴⁹ 2018'den bu yana işsiz ya da düşük ücretli işlerde çalışan üniversite mezunu gençlerin sayısı artmakta.

Üniversite mezunu Roman gençler de işsizlikten nasibini almış durumdadır ve üniversite mezunu olarak geleneksel işlerde ya da sokak işlerinde çalışmak istemiyorlar. Sonuç olarak Roman üniversite mezunları işsiz kalıyor ve bu durum Romanlar arasında yüksek öğrenimin değerinin sorgulanmasına neden oluyor. Görüşmecilerimizin pek çoğu, Roman ailelerin yüksek öğrenimin buna değecek bir iş bulmaya bir etkisi olup olmadığını sorguladığını dile getirdiler. Yüksek öğrenim konusunda kuşkucu tutum yalnızca mevcut ekonomik krizden değil, kuşaklar boyu süregelen güvencesizlikten ve ayrımcılık tecrübesinden de kaynaklanıyor. Görüşmecilere göre yüksek öğrenime ilişkin bu kuşkuculuk genç kuşağı da etkiliyor ve artık genç nesil Romanlar da yüksek öğrenimin ekonomik güvence garantisi sunmadığını düşünüyor.

2019 yılından bu yana devam eden Coronavirüs salgını Romanları çok ağır bir şekilde etkiledi ve "dışlanan ve ötekileştirilen Roman toplumlarının olumsuz sağlık ve sosyo-ekonomik etkilere son derece açık olduklarını" ortaya koydu.⁵⁰ Birçok ülkede kapanmalar, seyahat ve eğitimde kısıtlamalar uygulamaya konuldu. Türkiye'de de 11 Mart 2020'de ilk Covid-19 hastasının açıklanmasından 5 gün sonra okullar ders yılının sonuna kadar kapatıldı. 1-19 Haziran 2020 arasında yalnızca okul öncesi eğitim yapılabilirdi. Milli Eğitim Bakanlığı 23 Mart 2020'de Dijital Eğitim Platformu'nu (EBA) devreye soktu ve TV'lerde ders yayını yapacak üç yeni kanal kurdu. Çevrimiçi eğitim 1 Şubat 2021'e kadar devam etti, daha sonra belirlenen takvim uyarınca okullar açılmaya başladı. Covid-19 hastalarının sayısında artış sebebiyle Bakanlık, 29 Nisan – 17 Mayıs 2021 arasında tüm seviyelerdeki bütün okulları kapattı ve çevrimiçi eğitime geçti. Aşı kampanyasının başlaması ve yeni önlemler sonucunda okullar 2020-2021 ders yılının başında yeniden açıldı.

⁴⁷ <https://www.romaeducationfund.org/scholarships-en/> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁴⁸ <https://www.birgun.net/haber/dolarda-yeni-tarihi-zirve-17-lira-siniri-asildi-369667> (Erişim 7 Şubat 2022).

⁴⁹ <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCike-g%C3%B6re-kas%C4%B1m-ay%C4%B1nda-i%C5%9Fsizlik-oran%C4%B1-de%C4%9Fi%C5%9Fmedi/a-60376945> (Erişim 7 Şubat 2022).

⁵⁰ https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

Pandemi Roman öğrencileri ciddi şekilde etkiledi; Roman öğrencilerinin çoğunun çevrimiçi eğitime erişimi ya hiç yoktu, ya da çok azdı. Yoksulluk içindeki birçok ailenin çevrimiçi eğitime erişim için gereken akıllı telefonu, bilgisayarı ve tableti yoktu. Gerekli araçlar olsa bile ailelerin internet erişimleri bulunmuyordu. Televizyonlardan ders yayını yapılıyordu ama bazı ailelerin televizyonu ya da evlerinde elektrikleri yoktu, bu yüzden çocuklar bu derslere katılamadı. Ayrıca çoğu durumda, çocukların derslere devam edebilmek için çevrimiçi cihazların kullanımı konusunda ailelerinin desteğine ihtiyacı vardı.

Elmas Köçkün çevrimiçi eğitim süreciyle ilgili olarak erkek kardeşinin durumunu örnek veriyor:

“Erkek kardeşim altıncı sınıfta ama okuması altıncı sınıfa giden okuma değil. Ciddi gerilediler. Soruyorsun mesela okuyacak mısın diye, istemiyorum diyor üçüncü, dördüncü sınıfa giden çocuklar.”

Elmas Köçkün gibi Erdal Yalçın da çocukların çok büyük bir çoğunluğunun elektronik cihazlara, internete ya da ailenin desteğine sahip olmadığı için çevrimiçi eğitime erişemediğini anlatıyor. Çevrimiçi eğitime erişimin karmaşık yapısı nedeniyle anne-babanın sürece dahil olması ve teşviki büyük önem taşıyordu.

Eren Çekiç, İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Roman Çalıştay'ında ele alınan adımların hayata geçirilmesi konusunda yaşadıkları hayâl kırıklığını anlatıyor.⁵¹ Çalıştay'da dile getirilen tavsiyeler arasında her Roman mahallesinde bir okul öncesi eğitim merkezinin ve etüt gruplarının kurulması yer alıyordu. Ancak Belediye sadece Sulukule'de bir merkez açtı.

Eren Çelik, *“Her Roman mahallesinde kreş açılacak, içinde de etüt merkezleri olacak dendi. Eğer her mahallede açılıyorsa, pandemi sürecinde eğitime erişim diye bir şey konuşmayacaktık,”* dedi.

Halit Keser, çevrimiçi eğitimle ilgili koşulların çocuklar üzerindeki olumsuz etkileri konusunda görüşmecilere katılsa da pandemi kuralları sayesinde Roman çocukların sınavlara girmeden sınıflarını geçtiklerini söylüyor:

“Korona ne kadar sosyal yaşamı vurduysa bu tarafından da roman çocukların işine yaradı. Liseye başlayıp, bitirmeden bırakan çocuklar vardı. Şimdi doğal olarak geçtiler. Ama bir bilgi var mı, öğrenilmiş bir şey var mı? Hiçbir şey yok. Başka ilçelerde okula giden Roman çocukları günde 30-40 TL harcıyordu, oysa pandemi döneminde masrad olmadığından, sisteme girebilen girdi. İleride nasıl bir sonuçla karşılaşırız bilemiyorum.”

Covid-19 pandemisi sırasında İstanbul'da yoksul ailelere destek olmak için Derin Yoksulluk Ağı'nı kuran Hacer Foggo pandeminin derin yoksulluk yaşayanlar için yeni bir dip yarattığını anlatıyor:

“Sadece Romanlara değil, derin yoksulluk yaşayan herkese yardım ediyoruz. Ama sorunlar aynı: Açlık çekiyorlar. Bu insanlar zaten yoksuldular, şimdi her gün açlıkla mücadele ediyorlar. Bebeklerine bez alamadığı için altlarına naylon poşet bağlayanlar gördüm.”

Hacer Foggo kiralarını ödeyemeyen ailelerin evlerinden çıkıp akrabalarının yanına yerleştiğini, bazılarının sürekli bir evden diğerine taşındığını aktarıyor. Derin Yoksulluk Ağı'nın bir raporuna⁵² göre günlük işlerde, sokakta çalışan ve derin yoksulluk yaşayanlar açlık ve evlerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyalar, geçimlerini sağlayamıyorlar ve en temel ihtiyaçlarını karşılayamıyorlar.

⁵¹ İstanbul Belediyesi 14 Aralık 2019'da Roman sivil toplum temsilcileri ve Roman politikacılarla birlikte bir Roman Çalıştay'ı düzenledi. Çalıştay sonunda Belediye İstanbul'daki Romanların toplumsal entegrasyonu için bir tavsiyeler listesi hazırladı. Bkz. <https://calistay.ibb.istanbul/roman-calistay/>.

⁵² <https://derinyoksullukagi.org/wp-content/uploads/2020/12/Research-on-Deep-Poverty-and-Access-to-Human-Rights-During-the-Pandemic-Suggestions-for-Local-Governments-for-Crisis-Intervention-Programs-1.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

Birleşmiş Milletler Kadın Birimi'nin bir raporunda⁵³ Covid-19 pandemisi sırasında uygulanan sosyal izolasyon önlemlerinin bir sonucu olarak kadınlara ve kız çocuklarına yönelik şiddet vakalarında endişe verici bir artışın yaşandığı belirtiliyor. Konuyla ilgili resmi devlet verileri bulunmasa da Türkiye'de kadın hakları aktivistleri "kapanma sırasında aile içi şiddette önemli oranda bir artış olduğu"nu belirtiyorlar.⁵⁴ Görüşmecilerimizden çoğu da bu raporlarla uyumlu bir şekilde ekonomik kriz ve pandemi sürecinde izolasyon nedeniyle Roman toplumunda aile içi şiddet olaylarında artış olduğunu belirttiler. Artan aile içi şiddet, okula gidemedikleri ve evde daha fazla zaman geçirdikleri için çocukları daha çok etkiledi.

Bir diğer rapora⁵⁵ göre, okullara kayıt oranı 14 yaşından sonra düşmeye başlıyor. 2018-2019 ders yılında 2002 yılında doğan çocukların okula kayıt oranı yüzde 86,3 iken, 2019-2020 ders yılında bu oran yüzde 81,3'e geriledi. Bu da, 2002 yılında doğan çocukların en az yüzde beşinin pandemi sırasında okulu bıraktığını ortaya koyuyor. Erken yaşta okul bırakma Roman çocuklarda daha yaygın olduğu için daha fazla Roman öğrencinin pandemi sırasında ya da sonrasında okulu bırakması bekleniyor. Derin Yoksulluk Ağı'nın hazırladığı rapor, görüşülen öğrencilerin yüzde 11,3'ünün pandemiden sonra okula dönmeyeceklerini gösteriyor..⁵⁶ ILO ve UNICEF'in raporuna⁵⁷ göre de derin yoksulluk yaşayan, güvenceden yoksun insan sayısı artacak. ILO ve UNICEF'in bir başka raporunda da "pandemi kaynaklı yoksulluk artışı sonucunda 2022 yılının sonuna kadar çocuk işçi sayısına 8,9 milyon çocuk eklenecek" deniyor.⁵⁸ Bu da, Romanlar dahil olmak üzere, güvencesiz koşullarda yaşayan grupların çocuklarının pandemi sonucunda okulu bırakıp çalışmaya başlayacağı anlamına geliyor.

Gaziantep'de Dom öğrencilerin okullara entegrasyonunu amaçlayan bir okul projesini yürüten Kemal Vural Tarlan, Dom çocukları için okulda en önemli sorununun devamlılık olduğunu, bunun da çoğunlukla ayrımcılıktan kaynaklandığını belirtiyor:

"Okullarda çok ayrımcılık var. Öğretmenler Dom çocukları arka sıralara oturtuyorlar ve onlarla iletişimi kopartıyorlar. Ben hatta çok defa arkadaki Dom çocuklarla öndeki diğer öğrenciler arasındaki sıraların boş bırakıldığı sınıflar gördüm."

Kemal Vural Tarlan okula devam sorunu ve ayrımcılıkla mücadele için çalışmalar yürüttüklerini, bu amaçla Dom öğrencilerin okul masraflarını karşıladıklarını, öğretmenlere kapsayıcılık hakkında eğitimler verdiklerini, bir takip sistemi kurmak için aileleri de sürece dahil etmeye çalıştıklarını anlatıyor. Ancak Kemal Vural Tarlan'a göre pandemi en çok Dom öğrencileri vurmuş durumda:

"Pandemi sırasında Dom öğrenciler iki yıl kaybettiler. Anne babanın parası yetmediğinden çocuk emeğine ihtiyaç duyuyorlar. Aileler daha da yoksullaştığından çocuklar zaten eğitime uzaktan erişemiyorlar."

⁵³ https://www2.unwomen.org/-/media/field%20office%20un/f/publications/2020/external%20brief/external%20brief%20for%20publication%206%2019/impact%20of%20Covid-19_v08_single%20page-compressed.pdf?la=en&vs=5117 (Erişim 14 Kasım 2021).

⁵⁴ <https://www.dw.com/en/domestic-violence-rises-in-turkey-during-Covid-19-pandemic/a-53082333> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁵⁵ <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-ogrenciler-ve-egitime-erisim/> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁵⁶ <https://tr.boell.org/sites/default/files/2020-11/Pandemi%20d%C3%B6neminde%20derin%20yoksulluk%20ve%20haklara%20eri%C5%9Fim%20ara%C5%9F%C4%B1rmas%C4%B1-Yerel%20Y%C3%B6netimlere%20Kriz%20D%C3%B6nemi%20Sosyal%20Destek.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁵⁷ https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/Covid-19/WCMS_751230/lang--tr/index.htm (Erişim 14 Kasım 2021).

⁵⁸ https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_797515/lang--en/index.htm (Erişim 14 Kasım 2021).

7. İŞ OLANAKLARINA ERİŞİM VE SAĞLIK

Türkiye’de Romanlar genellikle toplumun diğer kesimleri tarafından tercih edilmeyen, çöp toplama, kâğıt geri dönüşümü, ucuz ürünlerin ticareti, temizlik, mevsimlik tarım işçiliği ve restoranlarda müzik yapmak gibi günü birlik işlerde çalışıyorlar. Bazıları hâlâ sepet örücülük, kalaycılık ve metal işleme gibi geleneksel meslekleri sürdürüyor. Ancak geleneksel mesleklerin kaybolmasıyla, çoğu Roman el emeği isteyen düşük ücretli işlere geçmek durumunda kalıyor. Bu işler ise kayıt dışı ve gayri resmi olduğu için sigorta, sosyal hizmet, işsizlik ya da emekli maaşı sunmuyor. Çoğunlukla sosyal güvenceden yoksun bir şekilde çalışan Romanlar, bir gün dahi çalışmasalar yoksulluk güvencesizliği içinde oldukları, günlük çalışmak ve para kazanmaktan oluşan bir rutine hapsoluyor. Onlar için bir gün çalışmamak, yatağa aç girmek anlamına geliyor. Gelir düzensizliği ve sosyal güvenceden yoksunluk Romanları temel haklarına erişimden yoksun bırakıyor. Düşük eğitim düzeyi ve emek piyasasında geçerli becerilerden yoksunluk sonucunda Romanlar arasında işsizlik oranları çok yüksek.

Nurcan Purçu, tıpkı sepetçilikle hayatını kazanan ailesi gibi, açıkta kötü hava koşullarında çalışan Romanların çoğunun çeşitli hastalıklarla boğuştuğunu söylüyor:

“Babam sepetçilik yapıyor. Sabah 3’te, 4’te bile çalışıyor, bütün gün çalışmış. ‘Çalışmadığımda ellerim uyuşuyor, çalışınca geçiyor’ diyo. Romanların ellerine baktığınızda kadın eli mi, erkek eli mi fark etmez, nasırla kaplıdır. Vücutları çok yıpranıyor. Genç yaşta pek çok hastalıkla uğraşıyorlar. Solunum yolu hastalıkları, boyun fıtığı, bel fıtığı, kas ve eklem hastalıkları Romanlar arasında çok fazla.”

Yücel Tural, Romanlar’ın geçmişte sepetçilik, metal işçiliği ve kalaycılık gibi işler yaparken bu mesleklerin 1980’ler ve 1990’ların sonlarına doğru gelişen sanayileşme nedeniyle yok olduğunu söyledi. Tural, Romanların eğitimsizlik yüzünden yeni iş alanlarına giremediklerini ve her gün daha fazla Romanın sokaklarda dilencilik yapmaya başladığını ifade etti.

Benzer bir şekilde Kemal Vural Tarlan da eskiden dişçilik, diş çekme, altın diş kaplama gibi işlerde çalışan Domların Türkiye’de bu işleri yapmaları yasaklanınca çoğunun Ortadoğu ülkelerine göç ettiğini belirtiyor. Ortadoğu’da yaşayan Dom nüfusunun yaklaşık 5 milyon olduğu tahmin ediliyor ve “hemen hemen tüm Ortadoğu ülkelerinde” yaşıyorlar.⁵⁹ Ancak artan nüfus ve seri üretimin gelişmesi sonucunda Domlar geleneksel işlerde çalışamıyorlar, “amele ya da vasıfsız işçi olarak çalışmak üzere kentlere yerleşmek”⁶⁰ zorunda kalıyorlar. Mülteci olarak Türkiye’ye gelen Suriyeli Domlar “iş bulmakta çok büyük zorluk çekiyorlar”, geçici işlerle geçimlerini sağlıyorlar, geri dönüşüm için çöp topluyorlar ve çoğunlukla çok düşük ücretlerle uzun saatler çalıştırılıyorlar.⁶¹

Kemal Vural Tarlan eskiden Çukurova’da, Karadeniz ya da Ege bölgesinde mevsimlik işçi olarak çalışan Domların şimdilerde buralarda iş bulamadıklarını ve mevsimlik değil, yıl boyunca göçebe olarak yaşamakta olduklarını anlatıyor:

“Yıl boyu mevsimlik tarım işi için dolaşan yersiz yurtsuz ailelere evrildiler. Sürekli mevsimlik iş yapan aileler var. Ailenin erkekleri işi buluyor ve ağırlıklı ailelerin kadınları ve çocukları çalışıyor.”

⁵⁹ https://www.academia.edu/23704462/The_Dom_of_Syria_The_other_refugees (Erişim 14 Kasım 2021).

⁶⁰ a.g.e.

⁶¹ a.g.e.

7.1. Pandemi Sırasında İstihdam

Karantinalar nedeniyle sokak işleri yasaklandığından Koronavirüs pandemisi Romanları herkesten daha kötü etkiledi ve çoğu, devletten hiçbir sürdürülebilir destek görmedi. Derin Yoksulluk Ağı'nın bir raporuna göre⁶² görüşmecilerin yarısı, daha çok İstanbul Büyükşehir Belediyesi, bireyler, devlet kurumları, valilikler ve belediyelerden olmak üzere, düzenli yardım alabilmişlerdi. Yardıma erişebildiğini söyleyenlerin yüzde 53'ü en az iki farklı kurumdan yardım aldıklarını belirttiler. Romanlara ve diğer yoksul kesimlere sosyal yardım genellikle gıda, çocuk bakım masrafları, kira ve faturaların ödenmesi, sağlık ve eğitim harcamalarının karşılanması gibi farklı şekillerde gerçekleşiyor. Araştırma, düzenli geliri olmayan aileler için sosyal yardımın tek gelir ya da ana geçim kaynağı olduğunu gösteriyor.

Bazı Roman aileler yerel ya da merkezi kurumlardan yardıma kolayca erişebilirken diğerleri okur-yazar olmadıkları ve konuya ilişkin yeterli bilgi sahibi olmadıkları için yardım alamıyorlar. Nurcan Purçu, çok küçük bir maddi yardım için bile gerekli belgeleri toplamak ve başvuru formlarını doldurmak gibi uzun bir prosedürü tamamlamak gerektiğini ve bunun da başvuranlar için bir ayrımcılık kaynağı olabildiğini anlatıyor.

Derin Yoksulluk Ağı'nın yaptığı bir araştırmaya göre Roman başvuru sahiplerinin yardım talebi, ellerinde ikamet belgeleri ya da boşanma ilamları bulunmadığı için geri çevrilebiliyor. Yukarıda "Barınma Hakkına Erişim" bölümünde de belirtildiği gibi Romanlar evlerini sık değiştirdikleri için her defasında yeni taşındıkları yere kayıtlarını yaptıramıyorlar. Ayrıca Romanlar için boşanma hâlâ bir tabu; bu nedenle bir Roman kadın kocasından boşanmak istediğinde ondan ayrılıyor ama mahkemeye gitmiyor, böylece sosyal yardım için gerekli koşullardan birini yerine getirmemiş oluyor.

Roman sivil toplumuna daha eleştirel bakan Halit Keser sosyal haklar ve yardımlardan yararlanabilmeleri için Roman toplumunun bu konularda eğitilmiş olması gerektiğini söylüyor:

"Roman sivil toplumu olarak kamuyla, sosyal haklarla alakalı çok ciddi işler yapmamız gerekiyordu. Eksik kaldık. Kamunun, belediyelerin nasıl işlediğini, Romanların nasıl erişeceğini onlara öğretmemiz gerekiyordu. Pandemi sırasında Romanlar bu yüzden sosyal yardımlara erişemediler. AB projesi olsa bununla ilgili, yapmak isterim. İnsanların müracaatlarını yönlendiren bir birim kurulmalı, çok büyük ihtiyaç var. İnsanlar devletin sunduğu imkanlardan faydalanamıyorlar."

Halit Keser'le aynı fikirde olmayan Orhan Tanyel ise daha çok sayıda Romanın devlet desteği alabilmek için gerekli bilgileri edindiğini savunuyor:

"O kadar da cahil insanların olduğuna inanmıyorum. kendini ifade edemeyen sayısı çok düşük. Muhtaçlığını ispat edebiliyorsa muhtarlıktan başlıyor, sosyal yardımlaşma ve kaymakamlığa başvuruyor. Ne kadar yardım ediyor ki sosyal yardımlaşma? Kimisine 300 lira, kimisine 500 lira, ne yapılma ihtimali var bugün bu parayla?"

Kemal Vural Tarlan'a göre yoksulluk içinde yaşamalarına rağmen Domlar yardım için yetkililere başvurma konusunda tereddüt gösteriyorlar:

"Ben Domların o desteklere çok eriştiklerini düşünmüyorum. Domlarda Romanlara göre daha az çünkü hala kamu kurumlarıyla temas etmede bir güven sorunu var. 'Devlet eşek olsa bile binme' derler. Bu yüzden devletle çok temas eden bir hal hala yok."

⁶² <https://tr.boell.org/sites/default/files/2020-11/Pandemi%20d%C3%B6neminde%20derin%20yoksulluk%20ve%20haklara%20eri%C5%9Fim%20ara%C5%9F%C4%B1rmas%C4%B1-Yerel%20Y%C3%B6netimlere%20Kriz%20D%C3%B6nemi%20Sosyal%20Destek.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

Erdal Yalçın çocukların okula devam edip bir mesleğe sahip olamadıklarını, bu yüzden yasadışı yollara ve uyuşturucuya başvurmak durumunda kaldıklarını, bunun sonucunda da Romanların bir kısır döngü içinde yaşamakta olduklarını anlatıyor:

“Müzisyenler bile pandemiden dolayı uyuşturucu satmaya başladılar. Uyuşturucu satarken başta tatlı para var, büyük para var. Bugün illegal yolla günde 1000 TL kazanırsın, hayatını değiştirir. Evini değiştiriyorsun, araba alıyorsun, o kısır döngüye de girmiş oluyorsun. Birçoğu hapse düşüyor, ailesini geçindiremiyor ve yine gecekonduya dönüyor.”

Erdal Yalçın uyuşturucu satıcılarına Roman toplumunda iyi bakılmadığını savunurken Eyüp Demirezen bazı mahallelerde uyuşturucu trafiğinin olağanlaştığını söylüyor:

“Uyuşturucuya bulaşanı çıkarmak zor ve meşakatli. Yoksulluk var, belli bir noktadan sonra kanıksanıyor. Eskiden uyuşturucu satıcılara kötü gözle bakılırdı, şimdi para kazanıyorlar, ev alıyorlar, yürüyüşü bile değişiyor, itibar görüyor. Eşekle geziyordu şimdi 400-500 binlik arabaya biniyor. Sonra ‘paket oluyor’ ve her şey bitiyor.”

Pandeminin en ağır bedelini Roman müzisyenler ödedi. Restoranlar zaman zaman açılrsa da barlar ve kulüpler 16 ay boyunca kapalı kaldı. Barlar ve kulüpler 1 Temmuz 2021’de açıldı ama gece yarısından sonra müzik yasaklandı. Pandemi sırasında ekonomik yıkım nedeniyle çoğu Roman olan 103 müzisyen intihar etti.⁶³ Erdal Yalçın, birçok müzisyenin enstrümanlarını satmak zorunda kaldığını, çöplerden kağıt toplamak gibi zorlu işler yapmaya başladığını, çoğunun aşağılanmış hissettiğini ve depresyona girdiğini söyledi.

İzmir’den bir Roman müzisyen olan Fırat Gezer, açlık ve yoksulluktan gelen aşağılanmaya katlanamayan duygusal insanlar oldukları için birçok Roman müzisyenin intiharı tercih ettiğini söyledi. Gezer, kendisi de pandemi sırasında çalışamamış, en temel ihtiyaçlarını karşılayamamış, birkaç kez yüksek dozda uyuşturucu alarak intihar girişiminde bulunmuş. Fırat Gezer uyuşturucu bağımlısı olmadığını, ama uyuşturucu ile intihar etmeye kalktığı için insanların onu uyuşturucu bağımlısı olarak damgaladığını, bu yüzden restoranlarda iş bulamadığını belirtti.

Erdal Yalçın, önceden temizlik işlerinde çalışıp pandemi nedeniyle kapanma yüzünden işlerini kaybeden bazı dul kadınların geçinebilmek için seks işçiliğine başladığını söyledi.

Pandeminin Roman kadınlar üzerindeki olumsuz psikolojik etkilerine değinen Yücel Tural da kapanmalar ve kısıtlamalar nedeniyle işlerini ve ekonomik bağımsızlıklarını kaybeden kadınların yaşadığı aile içi şiddette artış olduğunu belirtti:

“Roman kadınlar hayatın tam içindedir, ailelerine ekonomik olarak destektir. Ama pandemide onlar da çalışamadılar. Fazla sosyalleşemediler, dışarı çıkamadılar. Psikolojilerinin kötüye gittiğini düşünüyorum. Kendileri para kazanırken daha özgürlerdi, şimdi özgürlükleri de kısıtlanıyor. Biraz daha pasif hale düştüklerini görüyorum. Ekonomik yoksulluk birçok sorun da yarattı. Kadına şiddet ve aile içi şiddet bu dönemde bir nebze daha arttı.”

Birçok görüşmeci gibi Olgun Çaylı da Romanların çoğunun Covid-19 kısıtlamalarına ve karantina kurallarına uymadığını, tüm risklere rağmen dışarı çıkmaya, komşuları ile görüşmeye, bazılarının da çalışmaya devam ettiğini anlattı:

⁶³ <https://www.gazeteduvar.com.tr/muzisyenler-meslektaslari-icin-soyledi-muzik-susmaz-haber-1522465>
(Erişim 14 Kasım 2021).

“Pandemide, Roman mahallelerinde eve kapanma yaşanmadı çünkü mahalleler zaten gettolar. Hiç evde durmadılar, komşularını ziyarete gittiler, bizim bakkallar hep açıktı. Mecburlardı çalışmaya, temizliğe gitmezse aç kalır. Hurda toplamazsa aç kalır. Nasıl eve kapatacaksın? Eve kapatma gibi bir lüksünüz yok. Kapatma ve ceza yazılmasına büyük tepkiler verildi.”

7.2. İstihdamda Ayrımcılık

İstihdama erişimde Romanların karşısına çıkan başlıca zorluklar önyargı ve ayrımcılıktır. Romanlar, eğitilmiş ve toplumla bütünleşmiş olsalar dahi, yaşadıkları mahalle, ten renkleri ve giysileri nedeniyle damgalanırlar. Ayrımcılığın uzun tarihi nedeniyle birçoğu, işyerlerinde ya da iş başvurularında Roman kökenlerini gizlerler.

Eren Çekiş işyerinde her ayrımcılığa uğradığında “kalbinin kırıldığı”nı söylüyor:

“Ayrımcılığı kibar bir şekilde yapıyorlar. Size etnik kimlik sorulmuyor ama hal ve hareketlerden, konuşmanızdan belli ediyorsunuz. Ya da güven ortamı oluşunca açıklıyorsunuz. O noktadan sonra insanların davranışı farklı oluyor. Bir konuyu konuştuğunuzda düzeltiliyorsunuz, dalga geçiliyorsunuz, bilseniz de bildiğinize bile inanmak istemiyorlar. Adını koyamadığınız, anlamlandıramadığınız bir şey. Daha sonra jeton düşüyor.”

Birçok görüşmeci işe alım sürecinde özellikle başvuru adresi nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarından bahsetti. Başvurucunun adresi tanınmış bir Roman mahallesi olduğunda işverenin o özgeçmişini hemen bir kenara attığını söylediler. Halit Keser İzmir’in Roman mahallesi olarak tanınan bir mahallesinde yaşıyorsa başvuru adresi iş görüşmesine çağırılmasının çok zor olduğunu anlatıyor:

“Adres önemli. Adresin Yenişehir Ege mahallesiye, Kuruçay mahallesiye epey zorlanıyorsun. Tenden dolayı şeyimiz var, dil de biraz kırıkta hemen zaten. Alternatif varsa seni tercih etmiyor. İşe alımlarda ayrımcılık çok azalmadı, azalmayacak gibi de gözüküyor. Bazı insanların kafalarının arkasındaki şeyler değişmiyor.”

Yücel Tutar, on yıl önce Romanlara karşı ayrımcılığı ortaya çıkarmak için bir çeşit test uygulamış: Bir restoran şef garson arıyormuş. Yücel Tutar aranan eğitim düzeyinde ve aynı becerilere sahip bir Roman, bir de Roman olmayan kişiyle anlaşıp. İlk önce Romanın başvurusunu istemiş. Roman olan özgeçmişine Ankara’nın bilinen Roman mahallelerinden birindeki bir adresi yazmış. Restoran Roman başvuru adresi, kendisini sonra arayacaklarını söylemiş. Yücel Tutar sonra Roman olmayan kişiye aynı pozisyon için başvurusunu söylemiş ve bu kişi hemen işe alınmış.

“Roman olduğunuzu anladıklarında, hangi meslek olduğunun önemi yok, işe alıyorsa bile önyargıyla alıyorlar ve davranıyorlar. Bu yüzden iş yerinden ayrılan çok sayıda Roman var. Bazen iş yükünü artırıyorlar, bazen de sözel olur, ‘şöpar, siz oynamayı iyi bilirsiniz’ veya ‘Romanların hepsi hırsız mıdır?’ gibi.”

İşe alım sürecinde her zaman ayrımcılık olacağına kesin gözüyle bakan Orhan Tanyel, Sakarya’da medyayı etkili bir şekilde kullanarak ayrımcılıkla mücadelede ettiklerini anlattı:

“Ayrımcılık hep vardı, hep de var olacaktır. Eskiye bakarsan biraz daha kırıldı. Biraz da dernek olarak mücadelemizi Sakarya’ya yansıttık. İşini yapabilen, ayak uydurabilen insanların var olduğunu basın vs. yoluyla hep dile getirdik. İyi örnekleri yaydık, önyargının olmaması gerektiğini insanlara gösterdik.”

Orhan Tanyel’e göre ayrımcılık Romanların yalnızca psikolojisini etkilemekle kalmıyor, çocuklar için yeni rol modelleri yaratılmasına da engel oluyor:

“Üniversitede okuyan, az sayıda da, olsa gencimiz var. Defalarca dile getirdim, CV’lerini kendi elimle verdim. Madem bizim değişmemizi istiyorsunuz, topluma kaynaşmamızı istiyorsunuz, okuyan nadide çocukları örnek teşkil etsin diye bir yerlere koyun, dedim, Bunları gören mahalledeki çocuklarda ‘Ben de abim, ablam gibi okuyacağım’ duygusu oluşsun diye yapmamız lazım gerekiyor dedim. Sekiz -dokuz CV’yi birebir bakanlığa ilettim, yerelde de söyledim, bir tanesi dahi pozitif ayrımcılık uygulayalım, hassas konu, eğitime teşvik edelim diye çaba harcamadı. Bir çocuğumuzu arzuladığım bir yere yerleştiremedim. Hepsı boşta.”

Kemal Vural Tarlan Domların düşük ücretli işlerde bile ayrımcılığa uğradığını anlattı:

“Tekstil atölyelerinde bile Dom ya da Abdal olduğunu anladıklarında onu hırsız olarak damgalıyor ve işten çıkarıyorlar. Mevsimlik işlerde bazı bölgelere gitmiyorlar, Çingene oldukları için onlara iş vermediklerini ya da önce işi verip sonra Jandarma’ya şikâyet ederek tahliye ettiklerini ve işin bedelini ödemediklerini söylüyorlar.”

7.3. Yeşil Kart Sistemi

Roman nüfusun çoğunluğu kayıt dışı işlerde çalıştığından sağlık sigortası dahil hiçbir sosyal güvenceye sahip değiller. Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumu’na kayıtlı olmayan kişiler aylık ödeme yapmaları koşuluyla genel sağlık sigortasına sahip olabiliyorlar. Ancak Sosyal Güvenlik Hizmetleri’nin aylık ödemesini yapacak gücü olmayanlara “Yeşil Kart”⁶⁴ sistemi aracılığıyla ücretsiz sağlık hizmeti verilebiliyor. Sosyal Güvenlik Sistemi’ne göre ailedeki kişi başına gelir asgari ücretin üçte birinden azsa söz konusu kişi Yeşil Kart’a hak kazanabiliyor ve ücret ödemediği sağlık hizmeti alabiliyor.⁶⁵ Aynı zamanda 18 yaşından küçük ve anne ile babasının sağlık sigortasından yararlanamayan çocuklar, hiçbir sigorta kapsamında olmayan ve anne ile babalarının sigortasından yararlanamayan 20 yaşına kadar yüksek okul mezunları ve 25 yaşına kadar üniversite mezunları, yaşlılık maaşı alan 65 yaş üzerinde olan kişiler, engellilik maaşı alanlar ve Aileyi Koruma ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun çerçevesinde koruma altına alınan ve sağlık sigortasından yararlanamayanlar Yeşil Kart başvurusunda bulunabiliyorlar.⁶⁶

Görüşmecilerimizden çoğu Romanların çoğunluğunun Yeşil Kart’a başvurduğunu ve ücretsiz sağlık hizmeti alabildiklerini teyit ettiler. Türkiye’de sağlık sisteminin son 20 yılda gelişme göstermesiyle Romanların sağlık hizmetlerine erişiminde de iyileşme gerçekleşti. Görüşmecilerin büyük bir çoğunluğu sağlık hizmetlerine erişimde herhangi bir engel ya da ayrımcılıkla karşılaşmadıklarını belirtirken Olgun Çaylı buna katılmıyor ve sağlık hizmetlerinde Romanlara karşı köklü ve kurumsallaşmış bir ırkçılığın var olduğunu söylüyor:

“Doktor almış, Roman hastalar gelince ilgilenmek istemiyor, sevk ediyor. Benim eşime bile oldu. Altı aylık hamileyken, doktor bebeğin barsağı uzun, kalbi delik dedi, tıp fakültesine gidin dedi. Taramalarda söylediklerinin gerçek olmadığı ortaya çıktı. Şikâyet edeceğimizi söyledik. Ama şikâyetle bulunduğunuz zaman beyanımız esas alınmadığından sonuca ulaşamıyorsunuz, bir dava süreci olmuyor. Başhekimliğe ve Sağlık Bakanlığı şikâyet hattına bildirdik bildirdik ama hiçbir işlem yapılması, uyarı da almadı. Mecburen doktoru değiştirdik.”

Olgun Çaylı da hastanede çalışan bir arkadaşının doktorların Roman hastalar hakkında olumsuz konuştuklarını, kötü koktuklarını, hiç yaşamamaları, ürememeleri gerektiğini söylediklerini duyduğunu anlattı. Türkiye’de Romanlara yönelik zorla kısırlaştırma vakaları bulunmasa da Doğu Avrupa ülkelerinde bu uygulamaların örnekleri var ve Romanların üreme haklarının çok ciddi bir şekilde ihlal edildiği biliniyor. Örneğin 2002 yılında Üreme Hakları Merkezi ile Yurttaşlık ve İnsan Hakları Merkezi’nin yaptığı üç aylık bir

⁶⁴Sistem bugün “Yeşil Kart” adını taşıyor, ama birçok yoksul ve dezavantajlı insan, bu arada Romanlar uygulama için Yeşil Kart sözcüğünü kullanmaya devam ediyorlar. Bu nedenle bu raporda da sistemden söz ederken “Yeşil Kart” ibaresi kullanılmıştır.

⁶⁵<https://www.isvesosyalguvenlik.com/ucretsiz-saglik-yardimlarindan-yararlanma-yesil-kart-sartlari/> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁶⁶a.g.e.

araştırma, Slovakya'da zorla kısırlaştırma uygulamalarının yapıldığını ortaya çıkarmıştı.⁶⁷ Benzer bir şekilde Çekoslavakya'da dönemin komünist hükümeti zamanında 1966 – 2012 yılları arasında “Roman toplumundan kadınlara yönelik resmi kısırlaştırma politikası yasası” yürürlükteydi ve bu yasa uyarınca binlerce Roman kadın kısırlaştırılmıştı.⁶⁸

Yücel Tatal erken evlilikler nedeniyle meydana gelen ciddi sağlık sorunlarının sağlık hizmetlerine erişimde gündeme getirilmesi gerektiğini vurguluyor:

“Erken evlilik meselesi büyük bir yara. Çocukları okuldan koparıyor. 14 yaşına kadar düştüğü oluyor. Çocuk çocuğa bakarken nasıl sağlıklı olur? Hangi sağlık hizmetlerinden yararlanır?”

Yücel Tatal ayrıca sağlık hizmetlerine erişim sırasında yaşadıkları kurumsal ayrımcılığa dikkat çekiyor:

“Hastanede çalışan personelle ilgili şikayetler alıyoruz. Ten rengi, mahallesi, giyimi kuşamından, şiveden anlayınca detaylı muayene yapmıyorlar, uzaktan tedavi gibi yapıyorlar, bir ilaç yazıp gönderiyorlar.”

Kemal Vural Tarlan Domların, sağlık sisteminin aile hekimleri ve sağlık ocaklarından oluşan ilk adımına erişebildiklerini, ancak örneğin kronik hastalıkların tedavisi ve ameliyat gibi ikinci ve üçüncü adım sağlık hizmetlerine erişimde zorluklar yaşadıklarını anlatıyor:

“Aile hekimliği ve aile sağlık merkezlerinin yaygınlığı sorunları azaltıyor. Birinci basamak erişimde çok sorun yok. İkinci ve üçüncü basamak olan ameliyat ve kronik hastalıklarının tedavisinde ayrımcılıkla karşılaşıyorlar.”

Kemal Vural Tarlan, Suriyeli Domlara karşı ayrımcılığın can kaybıyla sonuçlanabildiğini söylüyor:

“2019 sonunda hamile bir Suriyeli Dom kadın hastaneye gidiyor, doktor bakmıyor. Geleneksel kıyafetleriyle olduğundan Çingene olduğunu anlıyorsunuz. Kadın çadırlarda doğum yaparken hem kendisi hem bebek öldü.”

Kemal Vural Tarlan ayrıca Domların gelenekleri ve inançları nedeniyle hastanelere gitmeyi sevmediklerini anlatıyor:

“Ortadoğu'daki Çingene gruplarında üst baş kirlenmesi, kirlenme kabul edilmiyor. Ruhun kirlenmesi, ölümlere ve mezarlara yakın olmak kirlilik sebebi. O yüzden hastanelere çok yaklaşmazlar. Suriyeli bir Dom aile vardı, dede hastalandı, belden aşağısı tutmuyordu. doktora gitmesi için çok ısrar ettik ama hayatı boyunca hiç hastaneye gitmemişti. Suriyeli bir doktor gelip ilaç verdi. Bilincini yitirdiğinde çocukları hastaneye götürdü ama birkaç gün sonra öldü.”

⁶⁷ <https://reproductiverights.org/body-and-soul-forced-sterilization-and-other-assaults-on-roma-reproductive-freedom/> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁶⁸ <https://www.euronews.com/2021/08/02/the-shameful-story-of-roma-women-s-forced-sterilisation-in-central-europe> (Erişim 14 Kasım 2021).

8. ROMANLARIN ÖRGÜTLENMESİ

2000'li yıllarda Türkiye'de sivil toplumun örgütlülüğündeki artışa paralel olarak Romanlar da örgütlenmeye başladılar. Dernekler Yasası'nın 5. maddesi ile dernek ve STK'ların adlarında bir etnik kökene atıfta bulunulması ve etnik, ırksal, mezhepsel ya da kültürel çeşitlilik alanında çalışmaların amaçlanması yasaklanmış olduğundan Türkiye'deki Romanlar, kendi toplumlarıyla ilgili çalışmalar yürütecek örgütler kuramadılar. Ancak Dernekler Yasası'nda yapılan değişikliklerle derneklere etnik, ırksal, mezhepsel ya da kültürel çeşitlilik alanında çalışma yapma serbestliği getirildi. 2004'te Edirne'de kurulan Edirne Romanlar Derneği (EDROM), adında "Roman" sözcüğü geçen ilk Roman derneği oldu.⁶⁹ EDROM'un kuruluşunun ardından Türkiye'nin çeşitli yerlerinde birçok Roman dernekleri ve sivil toplum kuruluşları kuruldu. 2013'e kadar Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılım sürecinde atılan önemli adımlar nedeniyle oluşan demokratik iklimin bir sonucu olarak ülkede sivil toplum hızla büyüdü. Bu demokrasi "rüzgârı" Roman sivil toplumu üzerinde önemli etkiler yarattı ve Romanlar birçok derneğin yanı sıra bölgesel ve ulusal federasyonlar kurdular. 2012'de dört Roman federasyonu ve 60 Roman derneğinin katılımı ile hak temelli bir perspektifle, Roman kimliğini, kültürünü ve yaşam tarzını geliştirmek üzere Roman Hakları Forumu (ROMFO) kuruldu.⁷⁰ Ne var ki, Roman örgütlenmesi fazla geniş kapsamlı taleplerde bulunması, ancak "profesyonel faaliyetler yürütme kapasitesine gerçekte sahip olmaması" nedeniyle eleştirilere uğradı. Roman örgütlenmesi ayrıca liderlerinin "yaşlı" kuşaktan olmaları, gençlerin ve kadınların temsil edilmemeleri nedeniyle de eleştirildi.⁷¹

Elmas Köçkün Türkiye'de gecikmiş olan Roman örgütlenmesinin henüz ilk aşamalarında olduğuna ve temkinli adımlarla ilerlediğine inanıyor:

"Örgütlenme süreci çok uzun değil, Roman sivil toplumu emekleyerek ilerliyor. Barınma, sağlık ve eğitim temel problemlerimiz ve bunların dolaylı olarak doğurduğu başka sorunlar da var. Bu problemler çerçevesinde bir araya gelip hak aramaya çalışıyorlar. Biz de gözlemlemeye, yanlış gördüğümüz noktada eleştirip, doğru gördüğümüzde takdir etmeye çalışıyoruz."

2015 yılında Özcan Purçu'nun ilk Roman milletvekili olarak seçilmesi Türkiye'deki Roman toplumu için bir dönüm noktası oldu. Purçu'nun Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP) seçilmesi Roman oylarının önemini ortaya koydu ve 2018'de, bir sonraki seçimlerde iktidardaki Adalet ve Kalkınma Partisi, meclisteki ikinci Roman milletvekili olarak seçilecek olan Cemal Bekle'yi milletvekili adayı olarak belirledi. Bugün, Özcan Purçu ile Cemal Bekle seçilmiş milletvekilleri ve Romanları mecliste temsil ediyorlar.

Elmas Köçkün Roman toplumunun bu iki kişinin seçilmesine çok sevindiğini, mutluluk, umut ve heyecan duyduklarını anlatıyor:

"İlk Roman vekili meclise girince çok büyük bir heyecan yaşamıştık, çünkü daha önce [mecliste] temsilcimiz yoktu. Şimdi ise iki vekilimiz var."

Romanların siyasi temsili, Eylül 2020'de Roman odaklı bir siyasi parti olarak "Güzel Parti"nin kuruluşuyla devam etti.⁷² Parti, Romanları daha güçlü bir şekilde temsil etme amacıyla, Roman sivil toplum temsilcileri tarafından kuruldu.

⁶⁹ <https://demokrasigunlugu.com/romanlar/turkiyenin-ilk-roman-dernegi-kuruldu> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷⁰ <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷¹ a.g.e.

⁷² <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/romanlarin-ilk-partisi-kuruldu-bizim-icin-once-insan-41604088> (Erişim 14 Kasım 2021).

Yücel Turan, mecliste temsilcilerin bulunmasından memnun olsa da diğer siyasetçilerin onların sorunlarına daha az dikkat verdiğini söylüyor:

“Bence keşke vekil olmasalardı. Daha önce siyasi partilere gittiğimizde tüm vekiller, yöneticiler bizi dinlerdi. Şimdi bizi Roman vekillere yönlendiriyorlar. Daha önce 550 vekilimiz vardı, şimdi ikiye düşür. Roman vekil olsa da olmasa da bir Roman politikası olmalı. Bu siyasi partilerin bir politikası haline gelmeli.”

Benzer bir şekilde Elmas Köçkün de milletvekillerini Romanların refahını kendi siyasi gündemlerinin önüne koymaları gerektiği konusunda uyardıklarını anlatıyor:

“Neve Terne⁷³ olarak bir bildiri yayımladık ve siyasi partilere Romanların sorunlarını kendi siyasi çıkarlarının gölgesinde bırakmamaları gerektiğini, Roman toplumu için çözümler geliştirmeleri gerektiğini belirttik.”

Son seçimlerde milletvekili aday adayı olan Orhan Tanyel de, diğer etnik kimliklerden milletvekilleriyle kıyaslandığında Romanların temsiline adil bir şekilde gerçekleştirilemediğini söylüyor:

“Sakarya’da 40 binin üzerinde Roman var. Gözardı etme ihtimali olmaması gerekiyor normalde. Abaza kökenli kardeşlerimiz var, 20 bin – 25 bin; bir İyi Parti’den, biri de CHP’den olmak üzere iki milletvekilleri var. Ama [Sakarya’da] bizlere ne bir teklif, ne bir öneri. Verdikleri suyu dahi layık görmüyorlar. Ama o birlikteliği bir şekilde yapmayı hedefliyoruz. Önce birlikteliği gözler önüne sereceğiz, sonra göreceğiz sonuç nereye gidiyor.”

Nurcan Purçu, Roman aktörler arasındaki kutuplaşmanın Roman hareketinin geleceği için engeller yarattığını belirtiyor:

“Birlik olamıyorlar bir türlü. İki farklı görüş var: Biri fon bulalım, proje yürütelim, para kazanalım, diyor, diğeri de fon bulmamıza gerek yok, kendimiz yapalım, diyor. Birbirleriyle çok çatışıyorlar. Ortak paydada buluşmalar çok güzel işler çıkabilir. Tam olarak seslerini çıkartamıyorlar, yapılanlar sürdürülemiyor, anlık oluyor.”

Eyüp Demirezen Roman örgütlenmesinin Roman Açılımı’yla başladığını, zamanla hız kazandığını ama bugün düşüşe geçtiğini söylüyor. Demirezen, sürecin aktörlerinin yorulduğunu, çünkü herhangi bir yanıt alamadıklarını ve örgütlenme eğiliminin son bulduğunu anlatıyor. Ayrıca Demirezen Roman sivil toplumundaki partizanlığın olumsuz etkilerinden de şikayetçi:

“[Roman] dernekler başkanları belediyelerde istihdam edildi. Onlar gidince dernekler bitti. Siyasileşti. Siyasi hamlelerle işe alınıyorsun. [Belediyeler] oy istiyor, ‘Oylar size’ diyen kişi işe alınıyor. Siyaset olmadan olmuyor.”

Olgun Çaylı Romanların temsili konusunda karamsar; toplumu temsil edecek gerçek bir irade olmadığına inanıyor:

“[Romanların] temsil edildiğini düşünmüyorum. İki vekil var siyaset tarafından görmezden geliniyorlar. İktidar ve muhalefet göz boyamakla meşgul, seçkin Romanları hedefliyorlar, sanki Romanlar için bir şeyler yapıyorlar gibi gösteriyorlar. Romanların temsil etmek istendiğini düşünmüyorum.”

Nurcan Purçu da Romanların mecliste temsili konusunda hayâl kırıklığına uğrayanlardan:

⁷³Neve Terne Türkiye’de Roman üniversite mezunlarının kurduğu bir sivil toplum platformu. Bkz. <https://twitter.com/neveterneroma>.

“Romanların [mecliste] temsil edilmesi Romanların sorunlarını kılamıyor, çünkü [temsilciler] kendilerini tam ifade edemiyorlar. Bazı sorunlar temsilciler tarafından dile getiriliyor olabilir ama bunları, ajitasyon yaparak ya da romantize ederek değil, çok daha düzgün, şeffaf bir şekilde ifade edebilirler.”

Roman örgütlerine ve temsilcilerine eleştirel yaklaşan Halit Keser de Romanların karşısına çıkan gerçek engelin kendileri olduğunu söylüyor:

“İki [Roman] milletvekilimiz var ama Roman sivil toplumu bitti, işlevini, gücünü kaybetti. Bunları söylediğimizde vekillerimiz kızıyorlar. Vekillerimiz her şeyin kendileri üzerinden olmasını istiyorlar. Vekil olunca sivil toplumun da dernek başkanlığını bırakmadılar, [sivil toplum] alanını kapattılar daha çok. Roman sivil toplumuyla milletvekilleri iş birliği yapmıyor, onların maşalığını yapan derneklerle iş birliği yapıyorlar. Siyasete bulaşmamış, devletle Romanlar arasında köprü oluşturacak, hak savunuculuğu yapacak derneklere değer vermiyorlar.”

Orhan Tanyel Romanların parlamentoda temsil edilmelerinden memnun olduğunu, Özcan Purçu'nun milletvekili seçilmesinin Romanların sorunlarını daha görünür kıldığını söylerken, Halit Keser buna karşı çıkıyor, Roman milletvekillerinin Roman sivil toplumunu tekellerine aldıklarını ve asıl amacın gözden kaçırıldığını belirtiyor:

“Hemen vekil çıkaralım, 100 yıllık Roman sorunu hemen bitecek sanıyorlar, öyle bir şey yok. Roman sivil toplumundan da çok fazla bir şey beklemiyorum, uzun yıllar birlikte çalıştıklarımız bile başka bir şeyin derdinde, ‘Sıra bende, ben de vekil olacağım’ diyor. Sanki Roman sivil toplumunu vekil olalım, siyaset yapalım diye kurduk. Amacı şaşıtı. Eskiden Roman olmayan sivil toplum kuruluşlarına bizim üzerimizden nemalanıyor diye kızardık. Şimdi bakıyorsun aynı şeyi bizimkiler bize yapıyor. 500-600 Roman derneği var, ama kaç tanesi birinin işini görüyor? Önce bunu tartışmak lazım.”

Yücel Tatal derneklerin politize olmasının örgütlenmenin önünde ciddi bir engel olduğunu düşünüyor:

“Dernekler çok fazla siyasallaştı. Siyaset arenasına girmenin dışında bir partinin arka bahçesi durumuna gelenler var. Bu da Roman örgütlenmesinin sağlıklı bir zemine oturmasını engelleyen ciddi bir sorun. Ayakları yere basan, kısa ve orta vadeli planları olan, entegre, hak temelli çalışan, Roman olmayan sivil toplumla iş birliği yapan derneklerin olmadığını görmek bizi üzüyor.”

Eren Çekiç'e göre Roman hareketinin politize olması hak ihlallerine yol açıyor:

“2018'de CHP bir Roman eylem planı hazırladı ama bunu halkla ve sivil toplumla paylaşmadılar, yalnızca CHP belediyelerine ve ilçe başkanlarına gönderildi. Raporda barınma maddesinde yapılması gereken şeyler yer alıyor ama bakıyorsunuz, vekil çatısı akan bir eve gidiyor, hiçbir şey yapamıyor. Belediye Başkanı hiçbir şey yapamıyor. Hükümetin de bir Roman eylem planı var ama bir şey yapamıyor. Ne olacak bu çatı? Romanların yaşadığı aşırı siyasileşmenin oluşturduğu yıkım bu. Siyaset yıkıyor ve onaramıyor.”

Yerel yönetimlerle ilgili hayâl kırıklığını anlatan Eren Çekiç İstanbul Büyükşehir Belediyesi seçimlerinde çok sayıda Romanın doğru düzgün bir işte çalışma umuduyla kampanyalarda yer aldığını, ama seçimlerden sonra düşük ve başkalarının tercih etmediği pozisyonlarda işlere alındıklarını söylüyor:

“CHP gelsin, Romanlara iyiler, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) zamanında hiçbir Roman işe alınmadı diye İstanbul Büyükşehir Belediyesi iktidarı için çalıştılar. Daha yeni işe girdiler. Park ve bahçeleri temizleme veya lavabo başında bekleme işleri verdiler. Bize layık görülen iş bu diyorlar. ‘Ben şoförlük istiyorum, tuvalet işi veriyorlar’ diyorlar. O kadar beklediler, uğraştılar, sonuç bu.”

Orhan Tanyel yetkililerin Romanların örgütlenmesini istemediğine inanıyor:

“Örgütlenmemizi çok istediklerini zannetmiyorum. Örgütlenmek, bir şekilde hak almak demek, ama il ama ilçe, bir araya gelip insanların bilinçlenmesi ve o şehirden alabileceği hizmetleri en hızlı veya en iyi şekilde alması demek. Örgütlenmek bir şekilde bürokrasinin arasına girmek, oluşumun içerisinde bulunmak demek. Ben bunu çok arzuladıklarını düşünüyorum.”

Eren Çekiç Romanların örgütlenme sürecinde işlerin en baştan yanlış başladığını ve siyasi bir bozgunla sonuçlandığını söylüyor:

“Roman toplumu siyasetin peşine gidiyor. Küçük mahalle organizasyonları bile siyasetin malzemesi. Sivil topluma birlikte girdiğim arkadaşlarımı kaybettim, aramız açıldı. Sadece siyasi sebeplerden. Eskiden gençlere rol model olun, yanlışları düzeltin diyordum, şimdi pek içine girmemelerini, zarar görebileceklerini söylüyorum. [Sivil toplumda] gönüllü olarak, kendi cebinden bir leylek harcıyıp gençlerle aktivite yapan komünal bir faaliyetiz. Buna bile izin vermiyorlar. Çocuklara ‘Şu partinin çalıştayına katılın, gençleri görsünler, size iş vereceğiz’ diyorlar. İçimizden bazı çocukları koparıyorlar. Bu siyasi kırılmayı bitiremiyoruz ve bunu en çok tetikleyenler şu anki milletvekilleri.”

Hacer Foggo, Sulukule’yi kurtarma çalışmaları sırasında Türkiye’deki Romanların daha görünür hale geldiğini, bunun da toplumdaki farkındalığı artırdığını, Romanlar için fon olanakları yarattığını, fonlarla birlikte Roman derneklerinin sayısını hızla artırdığını ve derneklerin federasyonlar oluşturduğunu belirtiyor. Roman sivil toplumunun yeterli bilgi ve deneyime sahip olmadan büyüdüğünü belirten Hacer Foggo’ya göre Gezi Parkı gösterilerinin ardından Roman sivil toplumu çok büyük ölçüde kutuplaştı ve partizanlaştı. Roman sivil toplumunda önemli bir aktör olan Hacer Foggo böylesine kutuplaşmış ve düşman bir iklimde çalışmanın zorluklarını anlatıyor:

“Ortak sorunlar üzerinde çalışmak istedik ama [vatan] haini ve terörist ilan edildik, herkes birbirine düştü. Sivil toplum üzerinden bir şeyler yürütülemediğinden herkes partili oldu, parti üzerinden hareket etmeye başladı.”

Kemal Vural Tarlan, Çingenelerle yaşadıkları için Domların “Kürt Çingeneler” olarak algılandığını ve Roman sivil toplumu tarafından bile görmezden gelindiklerini belirtiyor:

“Domların sivil toplumu neredeyse yok, Romanlar gibi güçlü STK’ları ve ağları yok. Bilinç yok, daha çok görünmez olma yönünde bir eğilim var. Kürt sorunu ve bunun Dom toplumunu nasıl etkilediği konusunda çalışmalar yapılmıyor. Ortadoğu’da da böyledir, 5 milyon Dom yaşar ama görünmezdiler. Herkes bilir onları ama anaakımın dışında yaşarlar.”

Kemal Vural Tarlan, Türkiye’deki genç Dom kuşağının Roman örgütlenmesindeki yanlışları ve doğruları gözlemlediklerini, bu gençlerin sivil toplumda yeni bir sayfa açacaklarını ve Dom halkını temsil edeceklerini umut ettiğini söylüyor.

8.1 Roman Açılım Süreci: Bir Deklarasyondan Daha Fazlası mıydı?

AB’ye katılım sürecinin bir parçası olarak hükümet, Romanların yanı sıra Aleviler ve Kürtlerle ilgili açılım süreçleri başlatarak bazı adımlar atmaya başlamıştı. Ancak Aleviler ve Kürtlerden farklı olarak Romanlar daha yeni yeni örgütleniyorlardı, güçlü bir siyasi sese ya da temsilcilere sahip değillerdi. Roman örgütlenmesi ve Roman Açılımı aynı dönemde ve iç içe geçmiş bir şekilde gelişti.⁷⁴ Roman Açılımı, hükümet tarafından 2009 yılında 130 Roman derneği ve 11 federasyonun katılımıyla düzenlenen bir seminerin ardından 2010 yılında başladı. Seminerin sonunda katılımcılar belirlenen sorunlar üzerine bir rapor hazırladılar. Raporda belirtilen sorunlar şunlardı: a) Toplumsal Önyargılar; b) Eğitim; c) İşsizlik ve Mesleki Eğitim; d) Barınma –

⁷⁴ <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> (Erişim 14 Kasım 2021).

Konut; e) Sağlık; f) Örgütlenme; g) Ayrımcı Mevzuat ve Kolluk Kuvvetlerinin Ayrımcı Yaklaşımı; h) Kimlik Belgeleri ve i) Roman Projesinin On Yılı.⁷⁵

Roman Açılımı ardından çeşitli bakanlıklar seminerler ve çalıştaylar düzenlediler, Romanlar için kapsayıcılık ve Romanlara karşı pozitif ayrımcılığı hedefleyen planlar hazırladılar. Ancak bu planların ve adımların hiçbiri düzenli bir şekilde ve uzun vadeli olarak hayata geçirilmedi. Açılım Süreci yıllar içinde hız kesti ve Avrupa Komisyonu Roman nüfusa toplumsal kapsayıcılığa yönelik geniş kapsamlı önlemlere ihtiyaç olduğunu vurgulamaya devam etti. 2016'da Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Avrupa Komisyonu ve Türkiye arasındaki vize serbestisi planının bir parçası olarak Roman Strateji Belgesi⁷⁶ ve Aksiyon Planı yayınladı. Strateji Belgesinde Romanların yaşam koşullarını ve sosyo-ekonomik durumlarını iyileştirmeye ve temel haklara erişimlerinin güvence altına alınmasına yönelik önlemler yer alıyordu. Ancak Belge, öngörülen faaliyetlerin ölçeğine ya da bunların nasıl uygulamaya konulacağına, hedeflere ulaşımın değerlendirilmesi konusunda ayrıntılara, hedeflerle ilgili verilere, temel ölçütlere, maliyet ve tahsis edilmiş kaynaklara yer vermemesi nedeniyle ciddi eleştirilere uğradı.⁷⁷ Açılım Süreci, verilen sözlerin tutulmaması ve hükümet tarafından araçsallaştırılarak AB taleplerine yanıt vermek amacıyla "esas olarak kendi çıkarlarına hizmet edecek popülist bir yaklaşım" olarak kullanılması nedeniyle eleştirildi.⁷⁸

Avrupa Roman Hakları Merkezi'nden (ERRC) Bernard Rorke, "İlk haliyle bu belge bir niyet deklarasyonu taslağı olarak karşımıza çıkıyor, ancak onu bir strateji haline getirecek ayrıntıları sunmuyor," dedi.

Birçok görüşmecimiz gibi Hacer Foggo da Strateji Planı'nı eleştiriyor ve Strateji Belgesi'nin ve Eylem Planı'nın Roma sivil toplumunun dile getirdiği birçok konuyu ele almadığını söylüyor:

"2016 yılında Roma Strateji Planı yayınlandı, sadece 19 sayfa idi. Bizim sunduğumuz taslak gitmiş, dernek tüzüğü bile olmayacak bir plan yayınlandı. Yine de büyük bir kazanım yayınlanması. Örneğin plan için bir izleme grubu oluşturulmasını önermiştik, böyle bir grup kurdular ama partili izleme kurulu gibi oldu."

Yücel Tural'a göre, Roman Açılımı Roman örgütlenmesi sorunların ele alınması açısından bir ilerlemeydi ama beklentileri karşılamamıştı:

"2009 yılına kadar 'esmer vatandaş' veya diğer isimlerle adlandırılırken, başka türden adlar takarlardı, artık bir Roman meselesi konuşuluyor. Özcan Purçu ve Cemal Bekle'nin vekil seçilmesi siyasi anlamda bir Roman gerçeğini ortaya koyuyor. Ama Romanların kendilerine yansıyan ciddi adımların olmadığını görmüyoruz. Roman Açılımının elle tutulur, gözle görülür bir iyileşme sağladığını söylemek mümkün değil."

⁷⁵ https://eprints.soas.ac.uk/30304/1/4594_Oprisan.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷⁶ <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/167/Roman+Vatandaslara+Yonelik+Strateji+Belgesi+2016-2021> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷⁷ <http://www.errc.org/news/the-turkish-roma-inclusion-strategy-falls-way-short-of-a-strategy> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁷⁸ https://eprints.soas.ac.uk/30304/1/4594_Oprisan.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

9. GÜVENLİK GÜÇLERİYLE İLİŞKİLER

Türkiye’de Romanlar kendi toplumlarının içine kapalı, diğer kesimlerden ve ayrımcılık, aşağılanma ve kötü muamele gördükleri için de devlet yetkililerinden izole edilmiş bir hayat yaşamayı tercih ediyorlar. Güvenlik güçlerinden yardım istemek yerine sorunlarını kendileri çözmeye çalışıyorlar. Konuyla ilgili literatürde de belirtildiği gibi görünmezlik, toplumsal dışlanma sonucu olabildiği gibi Romanlar için bir hayatta kalma stratejisi de olabiliyor.⁷⁹ Laura Hammond görünmezliği, “Ötekileştirmenin, insanları toplumun bakışlarından uzaklaştıran etkili bir şekilde uzaklaştıran belirgin bir biçimi ” olarak tanımlıyor.⁸⁰ Roman Açılımı’na kadar Romanlar yaşadıkları sorunlar ve sosyo-ekonomik durumları ile değil, “sanatçı, mutlu ve neşeli karakterleri” ile görünür durumdaydılar.

Toplum, Romanları içine almak ve kabul etmek yerine hoşgörü gösteriyordu. Hoşgörünün sınırları ve toplumsal kapsamanın keskin çizgileri, Romanları halkın gözündeki “neşeli insanlar” imgesinin arkasına saklanmaya, hayatlarının ve karakterlerinin diğer yanlarını toplumdan gizlemeye itti. Görüşmecilerimizin çoğu Romanların geçmiş deneyimleri yüzünden, devlet kurumları, özellikle güvenlik güçleriyle ilişkilerinde görünmezlik mekanizmasını tercih ettiklerini söylediler.

Elmas Köçkün, polis de dahil olmak üzere güvenlik güçlerinin Romanları genellikle tektipleştirdiklerini, onları bir yerlere girip hırsızlık yapan, sonra da içine girip yerleşenler, insanlara zarar verenler olarak gördüklerini, bu yüzden sorunlarına karşı duyarlı olmadıklarını ifade etti:

“Sağlıklı bir iletişim kuramıyorlar, siyasileri devreye sokarak, iki Roman vekiline ulaşarak üstesinden gelmeye çalışıyorlar. Bir nevi yara bandı gibi geçici çözümlerle geçiştiriliyor.”

Olgun Çaylı’ya göre güvenlik güçleri ve polis Romanlara bir güvenlik sorunu olarak bakıyor ve Romanlarla yakın bir ilişki kurduklarında da amaçları yardım etmek değil istihbarat toplamak oluyor:

“Romansan, haklı olamazsın, elbet bir şey yapmışsındır. Polis memurları böyle bakıyor, kesin suça müdahil olmuştur diyor. Bu da sistematik bir şiddet.”

Olgun Çaylı polis memurlarıyla birlikte bir proje başlatmak, Roman gençlerle toplantılar yaparak uyuşturucunun zararlarını anlatmak istemişti. Bu amaçla yetkililere başvurdu ama talebi, bu toplantıların uyuşturucuyu yaygınlaştıracığı gerekçesiyle reddedildi. Daha sonra Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı benzer bir proje başlattı. Projesine duyulan güvensizliğin kendisini çok üzdüğünü belirten Olgun Çaylı, ayrımcılığa uğramış hissettiğini söyledi.

Nurcan Purçu güvenlik güçlerinden her vesileyle, hatta parkta otururken bile ayrımcılık gördüklerini anlatıyor:

“Arkadaşlarımızla sahilde çimlere oturduk. Roman çalgıcılar geldi, oturdular, hoş beş yaptık. Bir baloncu geldi bizimkilerden. Sohbet muhabbet. Müzik yapmaya başladık. Arkamızda da müzik var, bizimkini bastırıyor. Polisler geldi, çalanlardan birine GBT sorgusu yaptılar, bize de çalgı sussun dediler. Arkamızdakiler Roman değildi ama hala çalıyordu. Biz susturulduk.”

Caner Sarmaşık’ın kuşkulu ölümü Romanlar ile asker arasındaki ilişkilerde bir kırılma noktasıydı. 20 yaşındaki Roman Caner Sarmaşık zorunlu askerlik hizmetini yapmak üzere silahlı kuvvetlere katıldı ve

⁷⁹ https://eprints.soas.ac.uk/30304/1/4594_Oprisan.pdf (Erişim 14 Kasım 2021).

⁸⁰ L. Hammond, ‘Strategies of Invisibilization: How Ethiopia’s Resettlement Programme Hides the Poorest of the Poor’, *Journal of Refugee Studies*, 21(4), Aralık 2008, s. 517-536.

Suriye'ye gönderildikten bir süre sonra ölüm haberi geldi. Ölümü tartışmalıydı, çünkü Milli Savunma Bakanlığı ölüm nedenini intihar olarak göstermiş, oysa ayrımcılık nedeniyle öldürüldüğüne ilişkin iddialar dolaşmaya başlamıştı.⁸¹ Milli Savunma Bakanlığı Caner Sarmaşık'ın başka bir arkadaşının silahıyla intihar ettiğini açıkladı; ancak bakanlığın raporunda Sarmaşık'ın komutanının silahıyla intihar ettiği belirtildi.⁸²

Eniştesi Sarmaşık'ın Suriye'ye gitmeden önce kendisini aradığını, durumunun iyi olmadığını, yerinin değiştirilmesini istediğini söylediğini iddia etti. Eniştesi ayrıca komutanının Sarmaşık'a "Çingene" dediğini, Sarmaşık'ın kendisine "Çingene" dememesini söyleyince komutanın "konuşma sen darbukadan anlarsın" dediğini de anlattı.⁸³ Aile otopsi raporunda Sarmaşık'ın kafa ve göğüs bölgesinin açılıp incelendiğinin yazılı olduğunu ama Sarmaşık'ın cenazesinde bu kesikleri göremediklerini belirtti.

Roman milletvekili Özcan Purçu, ölüm raporundaki çelişkilere dikkat çekerek yetkililerin olayı aydınlatmasını istedi. Yücel Tural da Caner Sarmaşık intihar etmiş olsa bile, yetkililerin onu neyin intihara sürüklediğini, özellikle de ayrımcılığa uğrayıp uğramadığını soruşturmaları gerektiğini belirtti.

Elmas Köçkün Türkiye'de Romanların çok milliyetçi olduklarını ve hiçbir zaman devlete karşı gelmediklerini ancak Caner Sarmaşık olayının toplumlarında bir kırılma noktasına neden olduğunu söylüyor:

"Romanların çoğu askerlik hizmetini yapar, askerlik hizmetinden kaçmak Romanlar arasında çok nadirdir. Ama [Caner Sarmaşık olayı] onları çok kırdı. Toplum kırıldı. 'Devletin gerçek yüzünü gördük, canımızı veriyoruz ama devlet bizi ayırıyor, üvey evlat muamelesi görüyoruz' dediklerini duydum. Devlete bakış açılarında bir sarsılma oldu."

Orhan Tanyel de Caner Sarmaşık'ın ölümünün Roman toplumunu derinden etkilediğini belirtiyor:

"[Roman] halkı bir alev topuna döndü. Bu olayda, can damarlarına dokunulursa, Türkiye'deki bütün Romanların bir olabileceğini gördüm. Romanları kenara bırakmaya ve gözardı etmeye devam ederlerse bütün bir Roman toplumu bir ateş topuna dönebilir, bu olumsuz haller birikebilir ve patlayabilir."

Olgun Çaylı, Caner Sarmaşık'ın ölümüne ilişkin yanlış haberlerin ve bilgilerin protestolara neden olduğunu söylüyor. Çaylı ayrıca Romanların askerlik sırasında her türden ayrımcılığa maruz kaldıklarını, onlara güvenilmediğini, niteliksiz işlerin verildiğini anlatıyor. Bunun yanı sıra Caner Sarmaşık'ın ölümünün Romanlara Türk toplumunun asli bileşenlerinden olmadıklarını hatırlattığını belirtiyor:

"Türkler ayrı, Romanlar ayrı. Ama Romanlar kendilerini Türk ırkına adamışlardır, kendilerini Türk olarak görürler. [Bu olay] bize devletin asil bireyleri olmadığımızı, devletin bizi ihtiyacı olduğunda çağırabileceği değersiz bireyler olduğumuzu hatırlattı. Ama Romanların en çok korktuğu şey devlete karşı politika sergilemektir. Bu yüzden mitinglerde 'Ne mutlu Türküm diyene, şehitler ölmez vatan bölünmez' sloganları atıldılar."

Halit Keser Roman sivil toplumunun Caner Sarmaşık'ın ölümü ile ilgili tutumundan memnun değil. Ona göre sivil toplum siyasileştiği için olaya gereken tepkiyi göstermemişti:

"Roman sivil toplumu sahip çıkamadı. Sistematiik bir ötekileştirme var, bu çok büyük bir olay ama nedense üzerine gidilmedi, gidemedik. Ben isterdim ki Özcan Purçu' peşini bırakmasın. Komutan kimse ona dava açacaksın, derinleştireceksin. Bunu yapması gereken Özcan Purçu'ydu, ama yapmadı."

⁸¹ <https://medyascope.tv/2021/05/05/er-caner-sarmasikin-supheli-olumu-uzerine-iddialar-eger-olay-gercekten-intiharsa-bile-ayrimcilik-sonucu-oldugu-gorulmeli/> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁸² <https://halktv.com.tr/gundem/er-caner-sarmasikin-olumune-dair-detaylar-ortaya-cikti-intihar-deniliyor-ama-sila-456750h> (Erişim 14 Kasım 2021).

⁸³ <https://halktv.com.tr/gundem/er-caner-sarmasikin-olumune-dair-detaylar-ortaya-cikti-intihar-deniliyor-ama-sila-456750h> (Erişim 14 Kasım 2021).

10. YASAL HAKLARA ERİŞİM

Türkiye’de Romanlar yasal haklara erişim de dahil olmak üzere genel olarak haklarına erişim konusunda hep engellerle karşılaşmışlardır. Görünmezlik yoluyla başa çıkma mekanizması nedeniyle Romanlar genellikle yerel ya da merkezi yetkililerle, güvenlik güçleri ve polisle karşı karşıya gelmekten kaçınırlar. Ne var ki Roman mahallelerinde artan suç oranları ve artan sayıda Romanın tutuklanması ya da ceza alması nedeniyle güvenlik güçleriyle temas kurma durumunda kaldıklarında bu sorunla baş etmek için yeni mekanizmalar yaratmaktalar. Olgun Çaylı’nın belirttiği gibi birçoğu küçük suçlardan ağır cezalarla karşı karşıya kaldıkları için, Romanlar hukuk sistemiyle ilgili oldukça bilgi sahibidirler:

“Mahkemeleri ve cezaevlerini iyi biliriz. En küçük şeyden bile en büyük cezayı aldığımız için... Kimse devletin verdiği avukatı tutmaz. Devletin verdiği size iş yapmaz. Mecburen özel avukat tutulur.”

Eren Çekiç, İzmir Barosu İnsan Hakları Komisyonu’nun Romanlara yönelik hak ihlallerini belgelemesinden memnun kalmıştı. 17 Haziran 2020’de Belediye, Romanların İzmir’in Çeşme ilçesindeki çadırlarını sökmüş, barakalarını yıkmıştı. İzmir Barosu olaya müdahil oldu, Romanların uğradığı hak ihlalleri hakkında rapor hazırladı ve yapının “açık bir insan hakları ihlali” olduğunu ilan etti.⁸⁴

“İzmir Barosu’nun raporları olmasa belki de haklılığımızı savunamayacaktık,” diyor Eren Çekiç.

Romanlar sanık durumuna düştüklerinde avukat tutmaya gayretli olsalar da, ayrımcılık ve hak ihlalleri vakalarında haklarını savunmada o kadar istekli değiller. Yücel Tatal, İzmir’deki linç olayından sonra Romanları, şüpheliler hakkında resmen şikâyetçi olmaya ancak bir yıl süren çabaları sonucunda ikna ettiklerini anlatıyor

Yücel Tatal, “Haklı olsalar bile polise, adliyeye gitmek istemiyorlar. Ancak mecbur kalırlarsa avukata gidiyorlar,” diyor.

Romanlarda gözaltına alınma ve ceza alma oranlarının yüksek olması nedeniyle çok sayıda aile daha da güvencesiz duruma geldi. Ailenin eve ekmek getiren tek kişisi hapse düştüğünde karınlarını doyurabilmek için kadınlar ve çocuklar çalışmaya başlıyor. Kimi zaman hem anne hem de baba hapse düştüğünde, çocukları ya akrabaları yanlarına alıyor, ya da sosyal hizmetler alıp götürüyor. Etnik köken ya da ırka göre kayıt yapılması yasak olduğundan tutuklanan ya da ceza alan Romanların sayısına ilişkin elimizde veri bulunmuyor.

⁸⁴ <https://www.izmirbarosu.org.tr/HaberDetay/2078/cesmede-roman-yurttaslarimiza-yonelik-mudahale-acik-bir-insan-haklari-ihlalidir> (Erişim 14 Kasım 2021).

11. SONUÇ

Bu araştırma Türkiye'deki Romanların yaşam koşullarını, politik bağlamı, temel haklara erişim durumlarını ortaya koyuyor. Araştırma, yaşanan sorunları, ayrımcılık, toplumsal cinsiyet, çocuk hakları ve pandeminin kesişimsel etkileri göz önünde bulundurularak ayrımcılık, barınma hakkına erişim, eğitim, istihdam, sağlık hizmetleri, hukuki haklar, Romanların örgütlenmesi ve temsili ve güvenlik güçleriyle ilişkiler başlıkları altında inceliyor.

Araştırmanın gösterdiği gibi Türkiye'de Romanlar yoksulluğun ve toplumsal dışlanmanın en ağır biçimlerini yaşıyorlar ve bulundukları sosyo-ekonomik durum kendini ileri ötekileştirme içinde yaşamakla gösteriyor. Gerek ayrımcılık, gerekse oluşturdıkları başa çıkma mekanizması nedeniyle toplumun genelinden ayrı yaşıyorlar; ya Roman mahallelerinde ya da diğer dezavantajlı gruplarla paylaştıkları karma mahallelerde oturmayı tercih ediyorlar. Roman mahallelerinde kentsel dönüşüm projeleri gerekçesiyle zorla tahliyeler artmış durumda. Birçoğunun çevrimiçi eğitime erişmek için gerekli olan elektronik araçlara ve internete sahip olmadığı görülürken Roman çocukların eğitime erişimde karşılaştığı zorluklar giderek artıyor.

Görüşmecilerden çoğu işe alma süreçlerinde ve istihdamda ayrımcılığın Roman sivil toplumun çabaları sonucunda azaldığını ileri sürseler de bu konu genç Romanlar için bir sorun olmayı sürdürüyor. Oturdıkları mahalleler, aksanları, ten renkleri ya da giysileri nedeniyle ayrımcılığa uğruyorlar. Ayrıca üniversite mezunu Romanlar arasındaki yüksek işsizlik oranları, eğitimin ekonomik istikrar sağlamadığına ilişkin geleneksel kanaati pekiştirmekte. Üniversite mezunu Romanların işsizliği Roman çocuklarını olumsuz etkiliyor. Geleneksel meslekler yok olmaya başladığı için Romanlar daha çok sokak ekonomisine dahil oluyorlar ve gündelik işlerde, çoğu kayıt dışı ve sosyal güvencesiz işlerde çalışıyorlar. Yaygın aile hekimliği ve sağlık merkezleri ağı nedeniyle sağlık hizmetlerine erişimde önemli bir artış var. Ancak yine de, ameliyat ya da kronik hastalıkların tedavisi gibi daha spesifik sağlık hizmeti gerektiğinde Romanlar ayrımcılığa uğruyorlar. Ender de olsa bazı durumlarda Roman kadınlar jinekoloji ve doğum servislerine erişimde ayrımcılık yaşıyorlar. Romanların çoğu kayıt dışı çalıştığından Yeşil Kart sisteminden yararlanıyorlar ve bu şekilde ücretsiz sağlık hizmeti alabiliyorlar. Düşük gelir ve özellikle pandemide ekonominin kötüleşmesi nedeniyle birçok Roman sosyal yardım talebiyle yetkililere başvuruyor. Pandemi sırasında bazı Roman aileler tüm gelirlerini kaybettiler ve bazıları için sosyal yardım tek geçim kaynağı haline geldi.

2000'li yılların başlarında hız kazanan Roman örgütlenmesi iç politikadan derinlemesine etkilendi, hızını kaybetti, kutuplaşmış ve parti yanlısı bir harekete dönüştü. İki Roman milletvekilinin meclise girmesi Roman toplumunda heyecan yaratmış olsa da sivil toplum politikayla arasına mesafe koyamadı ve bağımsız bir güç olma konumunu kaybetti. Roman Açılımı Süreci ve Roman Strateji Belgesi ile Aksiyon Planları toplumsal kapsayıcılık açısından pratikte görülebilecek somut bir değişime yol açmadı. Roman toplumu Roman Açılım Süreci'nin sonuçlarından tatmin olmadı, uygulamada beklentileri karşılanmadı. Romanlar, özellikle uyuşturucu ile bağlantılı durumlarda görevliler tarafından tektipleştirilmeleri nedeniyle güvenlik güçleriyle iletişim kurmada hâlâ sorun yaşıyorlar. Güvenlik görevlilerine yönelik güvensizlik nedeniyle Romanların pek çoğu uğradıkları suçları şikayet etmiyor, yetkililere başvurmaktansa görünmez olmayı tercih ediyorlar.

12. TAVSİYELER

12.1 Ayrımcılığa karşı tavsiyeler:

1. Yetkililer gerektiği şekilde düzenlenmiş ulusal yasalar çerçevesinde, özellikle istihdam, barınma ve eğitim alanlarında ayrımcılıkla ve ayrımcı uygulamalarla mücadele edilmesini sağlamalıdır. Devlet yetkililerinin görevlerini yerine getirirken ayrımcılık yapmaları yasalarca suç kabul edilmelidir.
2. Yetkililer, çeşitli Roman/Çingene topluluklarının ayrımcılık karşıtı yasalarda resmi olarak kendi tercih ettikleri adla anılmasını sağlamalıdır.
3. Ayrımcılık karşıtı mevzuatın uygulanmasında iyileştirmelere gidilmeli ve söz konusu mevzuatın Romanlar arasında bilinmesini ve tanınmasını sağlamak için proaktif önlemler alınmalıdır.
4. Ulusal, bölgesel ve yerel danışma mekanizmaları aracılığıyla ve eşitlik anlayışına dayalı ortaklık düşüncesine öncelik vermek suretiyle, Roman/Çingene topluluklarının karar alma süreçlerinde aktif rol almalarını ve bu süreçlere katılmalarını sağlamak üzere kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.
5. Toplumun konuyla ilgili farkındalığını artırmak için Romanların yaşadıkları ayrımcılık siyasetçiler, medya ve sivil toplum aktörleri tarafından ele alınmalıdır.
6. Ayrımcılık iddiasıyla açılan davalarda kanıt yükümlülüğü zanlı ve fail üzerinde olmalıdır.
7. Eğitim, istihdam, sağlık ve barınma gibi temel alanlardaki entegrasyon politikalarında hak sahiplerinin entegrasyonunu ve yaşam koşullarını değerlendirmek ve iyileştirmek amacıyla yetkililer tarafından, gizlilik ve kimliğini belirlemede gönüllülük ilkelerine sıkı sıkıya bağlı bir şekilde, istatistiki veriler ve gösterge setleri geliştirilmelidir.
8. Roman toplumu, onun yanı sıra diğer toplumlar, özellikle Kürtler ve Suriyeliler gibi diğer dezavantajlı toplumlar için SIROMA gibi toplumsal içerilme programları düzenlenmelidir.
9. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, evlilik eğitim programlarına Romanlar ile Roman olmayanlar arasındaki evlilikleri ve bu evliliklerden doğan sorunları dahil etmeli, bu kişilere ve ailelerine danışmanlık hizmeti vermelidir.
10. Toplumdaki "Çingene" ve "Roman" tektipleştirmelerini kıracak sosyal kampanyalar düzenlenmelidir.
11. Her düzeydeki devlet memurları ve siyasi liderler nefret söylemine son vermeli ve nefret söylemini yasaklayan davranış kuralları benimsemelidir. Böylesi davranış kuralları, söz konusu kuralların çiğnenmesi durumunda başvurulacak şikâyet mekanizmalarını öngörmeli ve bunlara karşı yeterli yaptırımlar içermelidir.

12.2 Barınma hakkına erişim için tavsiyeler:

1. Düzgün ve güvenli konutlar, kültürüne müdahale etmeyen ya da engellemeyen biçimde tüm Roman toplulukları için erişilebilir olmalıdır.
2. Roman mahallelerine yönelik kentsel dönüşüm planları kapsayıcı ve adaletli olacak şekilde tasarlanmalıdır. Bu planlar mahallenin geleceğine Romanların dahil edilmesini sağlamalı, onları bölgeyi terk etmeye zorlamamalıdır. Mülklerin değer takdiri adil bir şekilde yapılmalı, mülk sahiplerinin zararları zamanında ve eksiksiz tazmin edilmelidir. Kentsel dönüşüm projeleri sırasında ve sonrasında Romanlarla açık ve güven verici bir iletişim kurulmalıdır.
3. Kentsel dönüşüm projelerinde Romanlara yeni daireler verilirken aylık ödemeler ve masraflar ailelerin gelirlerine göre belirlenmelidir.
4. Roman mahallelerinin altyapılarında onarımlar yapılmalı ve altyapılar geliştirilmelidir.
5. Bir zamanlar Türkiye'nin en önemli ve tarihi Roman mahallesi olan Sulukule tümüyle yıkılmış, kentsel dönüşüme uğramış ve yeni binalarla doldurulmuş olsa bile, yerel ve merkezi yetkililer o bölgede Romanların geçmişleri ve kültürleriyle bağ kuracakları güvenli alanlar oluşturmalarıdır.
6. Mahallelerinden çıkmaya zorlanmış ailelerin yeni mahallelerine entegre olmaları için psikolojik destek sağlanmalıdır.

7. Yarı-göçebe ve göçebe Çingeneler, Romanlar ve Domların çocuklarının eğitimlerine devam edebilmeleri için özel projeler yürütülmelidir.
8. Roman mahallelerinde görev yapan güvenlik güçleri ve polis memurları, ayrımcılık ve potansiyel linç girişimleri konusunda eğitimden geçirilmeli, böylesi toplu saldırı ya da ayrımcı uygulamaları önlemek ya da durdurmak için yerel yetkililerle koordine bir şekilde görev yapmalıdırlar. Söz konusu görevliler ayrıca bu gibi saldırıların kurbanlarının travmasıyla başa çıkabilmeleri ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu yaşayan kişilerle sağlıklı ilişki kurabilmeleri için de eğitimden geçirilmelidirler.

12.3 Eğitime erişim için tavsiyeler:

1. Roman ve Dom çocukların eğitimiyle ilgili projelere öğretmenler, okul yönetimi, anne-babalar ve toplumlarının rol modelleri dahil edilmelidir. Özellikle çocukların anne ve babalarına eğitim verilmeli, çocuklarının eğitim sürecindeki rolleri konusunda eğitilmelidirler.
2. Roman okulları belirlenmeli ve çocuklar için daha kapsayıcı okullara dönüştürülmelidir. Roman okullarının altyapıları, fiziksel ve dijital kapasiteleri geliştirilmeli, okullar çocuklar için daha cazibeli yerler haline getirilmelidir.
3. Derin yoksulluk yaşayan Roman ve Dom aileler söz konusu olduğunda çocuklarının eğitimi, sabah kahvaltıları, öğle yemekleri, ulaşimleri, giysileri, üniformaları ve okul için gereken tüm malzemelerin masrafları devlet tarafından karşılanmalıdır.
4. Düşük performans notu verilen öğretmenlerin Roman okullarına atanması uygulamasına son verilmeli ve buna ilişkin prosedür değiştirilmelidir. Gerekğinde Roman okulları öğretmenler için daha cazibeli yerler haline getirilmelidir.
5. Müdürler, öğretmenler ve personel dahil okullarda çalışan herkese Roman ve Dom kültürü, ayrımcılık karşıtı mevzuat ve kapsayıcılık konularında eğitim verilmelidir.
6. Çocukların akranlarından gelen ayrımcılık ciddi bir şekilde ele alınmalı, okullarda bununla ilgili tüm önlemler alınmalı ve eğitimler verilmelidir.
7. Roman ve Dom çocuklara kendi toplumlarından ve dışarıdan rol modellerinin yardımıyla etüt gruplarında destek sağlanmalıdır.
8. Roman ve Dom öğrencilere gerekli tüm dijital cihazlar ve internet erişimi sağlanmalıdır.
9. Erken evlilikler bir politik ve toplumsal sorun olarak görülmeli ve önlemek için bütün gerekli önlemler alınmalıdır. Erken evlenenlere, özellikle kızlara özel danışmanlık ve sağlık hizmeti verilmelidir.
10. Roman toplumunun SIROMA gibi eğitim projelerine ilişkin eleştirileri dikkate alınmalı ve projelerin değerlendirmeleri bu eleştiriler ışığında yapılmalıdır.
11. Pandemi sırasında okulu bırakan Roman ve Dom çocuklar eğitimlerine yeniden başlamaya teşvik edilmelidir. Pandemi sırasında çocuk işçiliğindeki artış sorunu ele alınmalı ve yetkililer çocuk işçiliği sorununa yeni çözümler geliştirmelidirler.

12.4 İstihdama erişim ve sağlıkla ilgili tavsiyeler

1. Yetkililer üniversite mezunu Romanlar için pozitif ayrımcılık uygulamalı, bu şekilde Roman çocuklara rol modeli olmaları sağlanmalıdır.
2. Romanların ve Domların yok oluş sürecindeki geleneksel meslekleri geliştirilmeli ve yeniden canlandırılmalıdır.
3. Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarının iyileştirilmesi için yeni politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Mevsimlik işçilere, sokakta ve gündelik işlerde çalışanlara ücretsiz ya da düşük ücretlerle sosyal güvenlik hizmetleri sağlanmalıdır.
4. Sosyal yardıma erişim için gereken işlemler basitleştirilmeli, Roman ve Domların yaşam koşullarına uygun bir biçimde şekillendirilmelidir. Romanların ve Domların sosyal yardıma başvurularında belgelerin eksikliği, aile içi şiddet, okur-yazar olmama gibi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır.
5. İşsizlikle bağlantılı uyuşturucu satıcılığı ve kullanımı sorunu üzerine eğilinmeli, uyuşturucu ile ilgili sorunlarla mücadelede yeni politikalar geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.

6. Uyuşturucu kullananlarla ilgili toplumsal kapsayıcılığı hedefleyen projeler yürütülmeli ve danışmanlık hizmetleri sağlanmalıdır.
7. Derin yoksulluk yaşayan Romanlar ve Domların istihdamını amaçlayan yeni bir politika ve kotalar yürürlüğe konulmalıdır.
8. Sağlık çalışanları, doktorlar ve hastane yönetimleri ayrımcılık karşıtı mevzuat ve toplumsal içerme konusunda eğitilmelidir. Sağlık hizmetlerine erişimde yaşanan ayrımcılıkla ilgili şikâyetler, raporlar ciddiyetle ele alınmalıdır. Yetkililer ayrımcılık suçu işleyenlere karşı yaptırımlar uygulamalıdır.

12.5 Sivil toplum ve politikacılara tavsiyeler:

1. Roman Açılım Süreci, Roman toplumunun tüm aktörlerinin katılımıyla devam ettirilmelidir. Süreç Roman toplumundan gelen eleştiriler doğrultusunda değerlendirmeye tabi tutulmalı ve dönüştürülmelidir. Roman Strateji Belgesi'nde yer alan taahhütler düzenli olarak uygulanmalıdır.
2. Roman milletvekilleri Roman toplumundan gelen eleştirileri dikkate almalı ve çalışmalarında parti yanlılığından kaçınmalıdır.
3. Roman sivil toplumu ortak sorunları saptamalı, bunların çözümü için birleşmeli, deneyimlerini ve sorunların çözümü için geliştirdikleri mekanizmaları birbirleriyle paylaşmalıdır.
4. Roman sivil toplumu siyasetle arasına mesafe koymalı ve Roman toplumundan gelebilecek taleplere ilişkin her türlü parti yanlılığından uzak durmalıdır.

12.6 Güvenlik güçleri ve polis için tavsiyeler:

1. Güvenlik güçleri ile Roman toplumu arasında daha sağlıklı bir diyalog yaratmak için yeni politikalar uygulanmalıdır.
2. Yetkililer bütün ırkçılık ve ayrımcılık olaylarının kayda geçirilmesi ve takibi için bir sistem kurmalı ve bu türden vakaların polis tarafından kapsamlı bir şekilde araştırılmasını ve hukuki takibatını sağlamalıdır.
3. Güvenlik güçleri, askerler ve polise ayrımcılık karşıtı mevzuat ve toplumsal kapsayıcılık konusunda eğitimler verilmelidir.
4. Güvenlik güçleri, asker ya da polis aleyhinde tüm şikâyetler ve iddialar şeffaf bir şekilde soruşturulmalıdır.
5. Roman mahallelerinde artan suç oranlarıyla mücadele için yeni politikalar uygulamaya konulmalıdır.

12.7 Yasal haklara erişim için tavsiyeler:

1. Romanları kendilerine karşı işlenen suçları ve hak ihlallerini yetkililere bildirmeye teşvik edecek yeni politikalar uygulamaya konulmalıdır.
2. Avukatlar, barolar, hakimler, savcılar ve mahkeme personeli dahil hukuk alanının bütün aktörleri toplumsal kapsayıcılık konusunda eğitilmelidir.
3. Daha çok sayıda Roman örgütü yasal haklara erişim konusunda çalışma yürütmeye teşvik edilmelidir.
4. Romanlar, yasal haklara erişimleri, Romanlarda gözaltı ve ceza alma oranları, hukuki işlemler ve yargılama sırasında onlara yapılan muamele alanında daha fazla araştırma yapılmalıdır.

13. KAYNAKÇA

Akkani Basak. Roma and Representative Justice in Turkey. ETHOS, Temmuz 2018. Bkz.: <https://ethos-europe.eu/sites/default/files/ethosd5.2turkey.pdf> [Erişim 15 Kasım 2021]

Aksu, Mustafa. Türkiye'de Çingene Olmak. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2003.

Amerikanın Sesi: 'Türkiye'de Çocuk Evlilikleri Önlenebiliyor mu?', 11 Ekim 2020. Bkz.: <https://www.amerikaninsesi.com/a/turk%C4%B1yede-kiz-cocuklar%C4%B1-evlilikleri-onlenebiliyor-mu/5617098.html> [Erişim 15 Kasım 2021]

Amerikanın Sesi: 'Türkiye'de Her 10 Kişiden Biri Üniversite Öğrencisi', 1 Mayıs 2021. Bkz.: <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-de-%CC%87yaklasik-her-%CC%8710-kisiden-biri-universite-ogrencisi%CC%87%CC%87%CC%87%CC%87%CC%87%CC%87%CC%87/5874420.html> [Erişim 15 Kasım 2021]

Anadolu Agency: 'Turkey's Unemployment Rate at 12.1% in August', 11 Ekim 2021. Bkz.: <https://www.aa.com.tr/en/economy/turkeys-unemployment-rate-at-121-in-august/2388517> [Erişim 15 Kasım 2021]

Babadoğan, Mustafa Cem; Atik, Gökhan; Şen, Müge ve Ergene, Tuncay. 'Eğitim Yolu ile Romanların Sosyal İçerilmesinin Desteklenmesi: SİROMA Projesi Örneği', Milli Eğitim, Cilt. 49, No. 227, s. 65-87, 2019

Bianet: 'İzmit'te Romanlara Linç Girişiminde Herkese Beraat', 23 Ekim 2015. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/168585-izmit-te-romanlara-linc-girisiminde-herkese-beraat> [Erişim 15 Kasım 2021]

Bianet: 'Roman Dernekleri: Plan Var ama Eylem Yok', 19 Mayıs 2021. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/244222-roman-dernekleri-plan-var-ama-eylem-yok> [Erişim 15 Kasım 2021]

Bianet: 'Selendi Raporu: Linç ve Sürgün Edilen Romanlar Huzur Bulamadı', 4 Kasım 2015. Bkz.: <https://m.bianet.org/bianet/toplum/168964-selendi-raporu-linc-ve-surgun-edilen-romanlar-huzur-bulamadi> [Erişim 15 Kasım 2021]

Birgün: 'Dolarda yeni tarihi zirve: 17 lira sınırı aşıldı', 17 Aralık 2021. Bkz.: <https://www.birgun.net/haber/dolarda-yeni-tarihi-zirve-17-lira-siniri-asildi-369667> [Erişim 7 Şubat 2022]

Center for Reproductive Rights: Body and Soul: Forced Sterilization and Other Assaults on Roma Reproductive Freedom, 6 January 2003. Bkz.: <https://reproductiverights.org/body-and-soul-forced-sterilization-and-other-assaults-on-roma-reproductive-freedom/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Council of Europe: European Commission Against Racism and Intolerance (ECRI), *ECRI Conclusions on the Implementation of the Recommendations in Respect of Turkey Subject to Interim Follow-Up, adopted on 3 April 2019*. Bkz.: <https://rm.coe.int/interim-follow-up-conclusions-on-turkey-5th-monitoring-cycle-/168094ce03> [Erişim 15 Kasım 2021]

Çaha, Ömer; Altinkoz, Oğuzhan. Marriage Practices in Roma Communities. Yıldız Social Science Review, Vol. 7, No. 1, s. 58-74, 2021

Deep Poverty Network: Research on Deep Poverty and Access to Human Rights During the Pandemic: Suggestions for Local Governments for Crisis Intervention Programs, November 2020. Bkz.: <https://derinyoksullukagi.org/en/raporlar/research-on-deep-poverty-and-access-to-human-rights-during-the-pandemicsuggestions-for-local-governments-for-crisis-intervention-programs/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Demokrasi Günlüğü: 'Türkiye'nin İlk Roman Derneği Kuruldu', 13 Mart 2004. Bkz.: <https://demokrasigunlugu.com/romanlar/turkiyenin-ilk-roman-dernegi-kuruldu> [Erişim 15 Kasım 2021]

Deutsche Welle: 'Domestic Violence Rises in Turkey During Covid-19 Pandemic', 10 April 2020. Bkz.: <https://www.dw.com/en/domestic-violence-rises-in-turkey-during-covid-19-pandemic/a-53082333> [Erişim 15 Kasım 2021]

Deutsche Welle: 'TÜİK: Enflasyon Ocak ayında yüzde 48,69', 3 Şubat 2022. Bkz.: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCik-enflasyon-ocak-ay%C4%B1nda-y%C3%BCzde-4869/a-60641764> [Erişim 7 Şubat 2022]

Deutsche Welle: 'TÜİK'e göre Kasım ayında işsizlik oranı değişmedi', 10 Ocak 2022. Bkz.: <https://www.dw.com/tr/t%C3%BCike-g%C3%B6re-kas%C4%B1m-ay%C4%B1nda-i%C5%9Fsizlik-oran%C4%B1-de%C4%9Fi%C5%9Fmedi/a-60376945> [Erişim 7 Şubat 2022]

Diken: 'Selendi davasında karar çıktı: 38 sanığa sekiz ay ile 45 yıl arasında hapis cezası', 23 Aralık 2015. Bkz.: <https://www.diken.com.tr/233861-2/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Eğitim Reformu Girişimi: Öğrenciler ve Eğitime Erişim. Bkz.: <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-ogrenciler-ve-egitime-erisim/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Euronews: The Shameful Story of Roma Women's Forced Sterilization in Central Europe, 2 August 2021. Bkz.: <https://www.euronews.com/2021/08/02/the-shameful-story-of-roma-women-s-forced-sterilisation-in-central-europe> [Erişim 15 Kasım 2021]

European Commission: EU Roma Strategic Framework for Equality, Inclusion and Participation for 2020-2030. Bkz.: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf [Erişim 15 Kasım 2021]

European Union: Council of the European Union, Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. Bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF> [Erişim 15 Kasım 2021]

European Union: Council of the European Union, *Council Directive 2000/78/EC of 27 November 2000 establishing a general framework for equal treatment in employment and occupation*, Bkz.: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2000:303:0016:0022:EN:PDF> [Erişim 15 Kasım 2021]

Gazete Duvar: 'Müzisyenler Meslektaşları için Söyledi: Müzik Susmaz', 16 Mayıs 2021. Bkz.: <https://www.gazeteduvar.com.tr/muzisyenler-meslektaşları-icin-soyledi-muzik-susmaz-haber-1522465> [Erişim 15 Kasım 2021]

Gazete Duvar: 'Romanlar ırkçı ifadeler kullanan Toroğlu'na dava açacak', 10 Ocak 2021. Bkz.: <https://www.gazeteduvar.com.tr/romanlar-irkci-ifadeler-kullanan-torogluna-dava-acacak-haber-1509822> [Erişim 15 Kasım 2021]

Halk TV: 'Er Caner Sarmaşık'ın Ölümüne Dair Detaylar', 4 Mayıs 2021. Bkz.: <https://halktv.com.tr/gundem/er-caner-sarmasikin-olumune-dair-detaylar-ortaya-cikti-intihar-deniliyor-ama-sila-456750h> [Erişim 15 Kasım 2021]

Hammarberg, Thomas. Human Rights of Minorities. Commissioner for Human Rights, 1 October 2009. Bkz.: <https://rm.coe.int/16806db8ac> [Erişim 15 Kasım 2021]

Hammond, L., 'Strategies of Invisibilization: How Ethiopia's Resettlement Programme Hides the Poorest of the Poor', Journal of Refugee Studies, Vol. 21, No. 4, December 2008, s. 517-536.

Human Rights Association: Report on the Lynch Attempt Towards the Roma Citizens in Selendi District of Manisa and Aftermath Incidents, 15 January 2010. Bkz.: <https://www.ihd.org.tr/blon-el-rapor167/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Hürriyet: 'Türkiye'nin İlk Roman Partisi Kuruldu', 6 Eylül 2020. Bkz.: <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/hurriyet-pazar/romanlarin-ilk-partisi-kuruldu-bizim-icin-once-insan-41604088> [Erişim 15 Kasım 2021]

Hürriyet Daily News: 'Court rules against new Sulukule villas', 14 June 2012. Bkz.: <https://www.hurriyetaidailynews.com/court-rules-against-new-sulukule-villas-23085> [Erişim 15 Kasım 2021]

International Labour Organisation: Child Labour: Global Estimates 2020, Trends and the Road Forward, 2021. Bkz.: https://www.ilo.org/ipecc/Informationresources/WCMS_797515/lang--en/index.htm [Erişim 15 Kasım 2021]

International Labour Organisation & UNICEF: Covid-19 ve Çocuk İşçiliği: Kriz Zamanı, Harekete Geçme Zamanı, 2020. Bkz.: https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/Covid-19/WCMS_751230/lang--tr/index.htm [Erişim 15 Kasım 2021]

Internethaber: 'Orhan Gencebay'dan Mustafa Aksu'ya sert tepki' Çingene sözüne çok sinirlendi'. 27 Eylül 2019. Bkz.: <https://www.internethaber.com/orhan-gencebaydan-mustafa-aksuya-sert-tepki-cingene-sozune-cok-sinirlendi-foto-galerisi-2052760.htm> [Erişim 15 Kasım 2021]

İş ve Güvenlik: Ücretsiz Sağlık Yardımlarından Yararlanma (Yeşil Kart) Şartları, 25 Aralık 2020. Bkz.: <https://www.isvesosyalguvenlik.com/ucretsiz-saglik-yardimlarindan-yararlanma-yesil-kart-sartlari/> [Erişim 15 Kasım 2021]

İzmir Barosu: Çeşme'de Roman Yurttaşlarımıza Yönelik Müdahale Açık Bir İnsan Hakları İhlalidir, 18 Haziran 2020. Bkz.: <https://www.izmirbarosu.org.tr/HaberDetay/2078/cesmede-roman-yurttaslarimiza-yonelik-mudahale-acik-bir-insan-haklari-ihlalidir> [Erişim 15 Kasım 2021]

Jenkins, Celia; Aydın, Suavi and Çetin, Ümit (der.). Alevism as an Ethno-Religious Identity: Contested Boundaries. Oxford: Routledge, 2018.

Karan, Ulaş and Sever, D. Çiğdem. National Human Rights Institutions as a Human Rights Protection Mechanism: The Cases of the Ombudsman and Human Rights and Equality Institution of Turkey. İstanbul: Eşit Haklar İçin İzleme Derneği, 2021. Bkz.: <https://www.esithaklar.org/wp-content/uploads/2021/04/ESHID-TIHEK-RAPORU-ENG.pdf> [Erişim 15 Kasım 2021]

Learning of Local Bodies to Integrate Immigrants: SIROMA PROJECT (Technical Assistance for Promoting Social Inclusion in Densely Roman Populated Areas Project). Bkz.: <http://www.ll2ii.eu/siroma-project-technical-assistance-for-promoting-social-inclusion-in-densely-roman-populated-areas-project> [Erişim 15 Kasım 2021]

Medyascope: 'Er Caner Sarmaşık'ın Şüpheli Ölümü Üzerine İddialar', 5 Mayıs 2021. Bkz.: <https://medyascope.tv/2021/05/05/er-caner-sarmasikin-supheli-olumu-uzerine-iddialar-eger-olay-gercekten-intiharsa-bile-ayrimcilik-sonucu-oldugu-gorulmeli/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Minority Rights Group. Advocacy Statement. 29 September 2016. Bkz.: <https://minorityrights.org/advocacy-statements/mrg-statement-2016-osce-human-dimension-implementation-meeting-warsaw-poland/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Oprisan, Anisoara. The Roma in Turkey: From Survival Mechanisms to Development Strategies. SOAS University of London, 2018.

Orçan, M.; Güven, Z. and Kandır, A., 'Social Adaptation and Ability of Roma and Non-Roma Children Living in Turkey', Social and Natural Sciences Journal, Vol. 3, September 2011, s. 9-14.

Özateşler, Gül. Çingene: Türkiye'de Yaftalama ve Dışlayıcı Şiddetin Toplumsal Dinamiği. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2016

Özbek, T. Report on Determining the Economic and Psychological Situation of the Roma who were Forcibly Migrated from Selendi District of Manisa to Other Districts. Roma Rights Association. 2015.

Roma Education Fund: Scholarship Programs. Bkz.: <https://www.romaeducationfund.org/scholarships-en/> [Erişim 15 Kasım 2021]

Rorke, Bernard, 'The Turkish Roma Inclusion Strategy Falls Way Short of a Strategy', European Roma Rights Center, 16 November 2016. Bkz.: <http://www.errc.org/news/the-turkish-roma-inclusion-strategy-falls-way-short-of-a-strategy> [Erişim 15 Kasım 2021]

Strategy and Budget Directorate of the Turkey Presidential Office: The Strategy Paper on Roma People (2016-2021). Bkz.: <http://www.sp.gov.tr/tr/temel-belge/s/167/Roman+Vatandaslara+Yonelik+Strateji+Belgesi+ 2016-2021> [Erişim 15 Kasım 2021]

Tarlan, Kemal Vural. The Dom of Syria: The "other" refugees. Bkz.: https://www.academia.edu/23704462/The_Dom_of_Syria_The_other_refugees [Erişim 15 Kasım 2021]

Taylan, Hasan Hüseyin. Early Marriage Among Romani Families in Sakarya. International Journal of Social Science, Number: 52 , s. 221-228, Winter I 2016

The Constitution of the Republic of Turkey, 7 November 1982

The Geocities Gallery: Timeline of Romani (Gypsy) History. Bkz.: <https://www.oocities.org/~patrin/timeline.htm> [Erişim 15 Kasım 2021]

Treaty of Lausanne. World War I Document Archive. 24 July 1923

The Criminal Code of Turkey, Law No. 5237, 26 September 2004.

Turkish Statistical Institute: The Results of Address Based Population Registration System, 2020, 4 February 2021. Bkz.: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2020-37210&dil=2> [Erişim 15 Kasım 2021]

UNICEF Turkey: Child Marriage. Available at: <https://www.unicef.org/turkey/en/child-marriage> [Erişim 15 Kasım 2021]

UN Women: Impact of Covid-19 on Violence Against Women and Girls Through the Lens of Civil Society and Women's Rights Organisations, May 2020. Bkz.: <https://asiapacific.unwomen.org/en/digital-library/publications/2020/06/rapid-assessment-impact-of-Covid-19-on-womens-civil-society-organizations> [Erişim 15 Kasım 2021]
